

บทที่ ๒

แนวความคิดจัดกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของครูในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาโรงเรียนประถมศึกษา อำเภอท่าตะโก จังหวัดนครสวรรค์จึงได้กล่าวถึงแนวความคิดจัดกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา ตลอดถึงเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีรายละเอียดการศึกษาดังต่อไปนี้

๒.๑ หลักธรรมไตรสิกขา

พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักการศึกษาตามแนวทางพระพุทธศาสนาไว้ในพระไตรปิฎกว่า ภิกษุทั้งหลาย สิกขา ๓ ประการนี้ คือ

- ๑) อธิศีลสิกขา
- ๒) อธิจิตสิกขา
- ๓) อธิปัญญาสิกขา^๑

พุทธพจน์ข้างต้น ถือเป็นคำจำกัดความที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายควรศึกษาให้รู้แจ้งถึงความหมายของไตรสิกขาในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ว่า ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษา ๓ ประการ เพื่อฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้ยิ่งขึ้นไป จนบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพาน^๒

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)กล่าวอธิบายไว้ว่า คำว่า **ไตรสิกขา** มีรากศัพท์มาจากคำสองคำ คือ ๑) **ไตร** หรือ **ตรี** เป็นภาษาสันสกฤตตรงกับภาษาบาลีว่า **ติ** แปลว่า สาม ๒) คำว่า **สิกขา** เป็นภาษาบาลี ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า **ศิกษา** หมายถึง การศึกษา การปฏิบัติ และการอบรมความประพฤติให้บริสุทธิ์^๓

ส่วนคำว่า **ติ** หรือ **ไตร** นั้น หมายถึง องค์ประกอบ ๓ ประการ คือ อธิศีลสิกขา, อธิจิตสิกขา, อธิปัญญาสิกขา หรือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยมีความหมายตามพระไตรปิฎกดังนี้

๑) **อธิศีลสิกขา (สิกขา คือ ศีลอันยิ่ง)** หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง ดังคำอธิบายในคุหุฎฐกสูตรตนิเทศ คัมภีร์มหานิทเทส ว่า อธิศีลสิกขาเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มั่งคั่ง สำรวมด้วยความสังวรในพระปาติโมกข์ สมบูรณ์ด้วยอาการและโคจร เห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลายอยู่คือ สีลขันธเล็ก สีล

^๑ อด.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒, ๒๐/๙๐/๓๑๘, ช.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘-๔๙.

^๒ ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖) , หน้า ๑๐๗.

^๓ อด.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๙๑/๓๒๐.

ชั้นยิ่งใหญ่ ศิลปะเป็นที่พึง เป็นเบื้องต้น เป็นความประพจน์ เป็นความสำรวม เป็นความระวัง เป็นหัวหน้า เป็นประธานเพื่อความถึงพร้อมแห่งธรรมที่เป็นกุศล นี้ชื่อว่า อธิศีลสิกขา^๔

โดยการฝึกอบรมศีลนั้น มุ่งเน้นที่การสำรวมเพื่อให้เกิดความบริสุทธิ์ในการกระทำเป็น เพราะกันกิเลสทั้งหลายที่จะก่อให้เกิดความเดือดร้อน และการเบียดเบียน ดังที่แสดงในมาติกาภา คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “เนกขัมมะ ชื่อว่า สีลวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่า กั้นกามฉันทะความ สำรวม ชื่อว่า อธิศีลสิกขา อพยาบาท ชื่อว่า สีลวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่า กั้นพยาบาท อรหัตตมรรค ชื่อว่า สีลวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่า กั้นกิเลสทั้งปวง”^๕

๒) อธิจิตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยัง) หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตใจ เพื่อให้เกิดคุณธรรมเช่นสมาธิอย่างสูง การสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ดังคำอธิบาย ในคุ หัฏฐกสูตรตนิเทศ คัมภีร์มหานิทเทศ ว่า อธิจิตสิกขา เป็นอย่างไร คือ ฝึกในธรรมวินัยนี้ สังัดจาก กามและอกุศลธรรมทั้งหลายบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตก วิจารณ์ สงบระงับไปแล้ว บรรลุตติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มี วิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขที่เกิดจากสมาธิอยู่เพราะปิติจางคลายไป มีอุเบกขา มี สติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌาน ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุขเพราะละสุขและทุกข์ได้แล้ว เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถ ฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่นี้ ชื่อว่า อธิจิตสิกขา^๖

โดยการฝึกอบรมจิตนั้น มุ่งเน้นที่ความตั้งมั่นแห่งจิต, การทำใจให้สงบแน่วแน่เพื่อให้ จิตบริสุทธิ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นกลาง ปราศจากอคติ ดังที่แสดงในมาติกาภา คัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรคว่า “ชื่อว่าจิตตวิสุทธิ เพราะมีความหมายว่า ไม่ฟุ้งซ่าน ความไม่ฟุ้งซ่าน ชื่อว่า อธิจิตสิกขา”^๗

๓) อธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยัง) หมายถึง ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรม ปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง การรู้ชัดตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ เป็นลำดับไป จนทำให้แจ้งทั้งเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ สามารถทำลายอาสวะกิเลสให้หมดไป ดังคำอธิบายที่ปรากฏใน คุหฬกสูตรตนิเทศ คัมภีร์มหานิทเทศ ว่า อธิปัญญาสิกขา เป็นอย่างไร คือฝึกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาอันประเสริฐหยั่งถึงความเกิดและความดับ เพิกถอนกิเลสให้บรรลถึงความ สิ้นทุกข์โดยชอบเธอรู้ตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์” “นี้ทุกข์สมุทัย (เหตุเกิดทุกข์)” “นี้ทุกข์นิโรธ (ความดับทุกข์)” “นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์)” เธอรู้ตาม ความเป็นจริงว่า “เหล่านี้อาสวะ” “นี้อาสวสมุทัย” “นี้อาสวนิโรธ” “นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา” นี้ชื่อว่า อธิปัญญาสิกขา^๘

^๔พ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๘.

^๕พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๐/๖๐๖.

^๖พ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

^๗พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๖-๖๐๗.

^๘พ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๐/๔๙.

โดยการฝึกอบรมปัญญานั้น มุ่งเน้นที่การรู้และเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เพื่อให้เกิดความเห็นที่บริสุทธิ์ จึงจะสามารถทำลายกิเลสได้ ดังรายละเอียดที่ปรากฏในมติกถาคัมภีร์ ปฏิสัมภิทามรรควา “ชื่อว่าทวิวิสุทธิ” เพราะมีความหมายว่าเห็น ความเห็นชื่อว่าอวิปัญญาสิกขา^๙

การฝึกอบรมทั้ง ๓ ด้าน จึงมีวัตถุประสงค์โดยรวมเพื่อการทำลายกิเลสอันเป็นเครื่องเศร้าหมองของบุคคล ดังที่พระพุทธองค์ทรงดำรัสว่า “สำหรับบุคคลผู้ตื่นอยู่ตลอดเวลา หมั่นศึกษา ไตรสิกขาทั้งกลางวันและกลางคืน น้อมจิตเข้าหาวิพพาน อาสวะทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้” ทั้งนี้ พระสารีบุตรได้แสดงอรรถาธิบายวัตถุประสงค์เพิ่มเติมไว้ในคัมภีร์มหานิเทศ^{๑๐}

๑) เพื่อไม่ประพฤติดิตถิทางกาย วาจา ใจ เพราะรู้ในเหตุที่ทำให้ประพฤติดิตถิ

๒) เพื่อละเมถุนธรรม เพราะรู้ว่าเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมยศและเกียรติของสมณะ

๓) เพื่อกำจัดราคะในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ

๔) เพื่อทางแห่งญาณ เพราะรู้เหตุแห่ง ความล่งเลงสงสัยว่าเกิดจากสิ่งที่น่าปรารถนา และสิ่งที่ไม่ปรารถนาเพื่อกำจัดมลทินของตน คือ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิณฺณิ กิเลส ทุจริต มิจฉาทิณฺณิ มิจฉาสังกัปปะ มิจฉาวาจา มิจฉากัมมันตะ มิจฉาอาชีวะ มิจฉาวายาเม มิจฉาสติ มิจฉาสมาธิ มิจฉาญาณ มิจฉาวิมุตติ เพราะได้สมาทานไตรสิกขาจึงมีสมาธิ มีสติ มีปัญญาที่รักษาตน

สรุปได้ว่าไตรสิกขา เป็นกระบวนการของการพัฒนาอย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งมี ๓ ด้านคือ ด้านศีลเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติให้ดี ด้านสมาธิเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตใจเพื่อให้เกิดคุณธรรม และด้านปัญญาเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง การรู้ชัดตามความเป็นจริง สามารถทำสิ่งใหม่ ๆ ได้โดยอาศัยองค์ความรู้เดิมเพียงเล็กน้อย ก็สามารถพัฒนาเป็นองค์ความรู้ใหม่ ๆ ได้

๒.๑.๑ ความหมายของไตรสิกขา

สิกขา ๓ หรือ ไตรสิกขา (ข้อที่จะต้องศึกษา, ข้อปฏิบัติที่เป็นหลักสำหรับศึกษาคือฝึกหัดอบรม กาย วาจา จิตใจ และปัญญา ให้อย่างขึ้นไปจนบรรลุจุดหมายสูงสุดคือพระนิพพาน(Sikkhà: the Threefold Learning; the Threefold Training) มี ๓ คือ

๑) อธิศีลสิกขา (สิกขาคือศีลอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติอย่างสูง (Adhisāla-sikkhà: training in higher morality)

๒) อธิจิตตสิกขา (สิกขาคือจิตอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตเพื่อให้เกิดคุณธรรมเช่นสมาธิอย่างสูง (Adhicitta-sikkhà: training in higher mentality)

๓) อธิปัญญาสิกขา (สิกขาคือปัญญาอันยิ่ง, ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง (Adhipaṅkā-sikkhà: training in higher wisdom)

เรียกง่าย ๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญา (morality, concentration and wisdom)^{๑๑}

^๙ พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๑/๖๐๖-๖๐๗.

^{๑๐} พ.ธ. (ไทย) ๒๙/๑๐/๕๐, ๒๙/๕๒/๑๘๒, ๒๙/๑๐๓/๓๑๙, ๒๙/๑๙๗/๕๔๗ -๕๗๙, ๒๙/๒๐๙/๖๑๔-๖๑๕.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐๗.

บุญมี แท่นแก้ว ให้กล่าวไว้ในไตรสิกขาว่า หมายถึง ข้อปฏิบัติ ๓ ชั้น คือ

๑) ขั้นศีล ได้แก่ การเว้นชั่ว ประพฤติดี ปฏิบัติเพื่อความปกติสงบเรียบร้อยไม่ทำให้ตนและผู้อื่นเดือดร้อน ข้อปฏิบัติเหล่านี้เรียกว่า ศีลสิกขา แปลว่า สิ่งที่เราควรศึกษาอบรม เป็นขั้นศีล

๒) ขั้นสมาธิ (จิต) ได้แก่ การฝึกฝนหรืออบรมจิตใจให้เหมาะสม ตั้งมั่นในลักษณะที่พร้อมจะปฏิบัติงานคือ พิจารณาความเป็นจริง เพื่อเป็นพื้นฐานของการเจริญปัญญา การฝึกบังคับจิตใจให้ตั้งมั่นโดยระลึกรู้ตัวทั่วพร้อม ดังนี้เรียกว่า จิตตสิกขา เป็นขั้นจิต

๓) ขั้นปัญญา ได้แก่ การฝึกฝนอบรมในการพิจารณาสิ่งทั้งปวงให้เกิดความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องตามความเป็นจริง หมายถึง การฝึกฝนอบรมจนเกิดความรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งปวงถึงกับเกิดความสดสังเวชเบื่อหน่ายในสิ่งที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาได้จริง ๆ การฝึกฝนเช่นนี้เรียกว่า ปัญญาสิกขา เป็นขั้นปัญญา^{๑๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า ไตรสิกขาว่า หมายถึง ขั้นตอนการพัฒนามนุษย์ให้ดำเนินชีวิตดีงามถูกต้อง ทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค เป็นทางดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงามของมนุษย์ เรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตน คือ สิกขามรรค (ทาง) กับสิกขา (ศึกษา) จึงประสานเป็นอันเดียวกัน เมื่อมองในแง่อริยสัจ ๔ ก็เป็นอริยมรรค คือ วิถีชีวิตอันประเสริฐเมื่อเป็นมรรคก็ดำเนินก้าวหน้าไปสู่จุดหมายโดยกำจัดสมุทัยให้หมดไป ช่วยให้เราใช้ชีวิตที่พึงพา อวิชา ตัณหา อุปทาน น้อยลงไป ไม่อยู่ใต้อำนาจครอบงำ ของมันพร้อมกับที่เรามีปัญหาเพิ่มขึ้นและดำเนินชีวิตด้วยปัญญามากขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งในที่สุดพอสมุทัยหมดทุกข์ ก็หมดกิเลสบรรลุหมายเป็น นิโรธ โดยสมบูรณ์^{๑๓}

พระพุทธโฆษาจารย์ ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคว่า ไตรสิกขาเป็นทั้งหลักการและวิธีปฏิบัติเพื่อให้สามารถล่วงพ้นจากอบาย, กามธาตุ และภพทั้งปวง โดยมีเป้าหมายที่การบรรลุพระนิพพานอันบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน ไตรสิกขาเป็นแนวปฏิบัติในทางสายกลาง ที่มีใช้การปรนเปรอตนด้วยกามสุข และการทรมานตน มีศีลเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่แสดงออกทางกาย วาจา สมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสที่กลุ้มรุมจิต และปัญญาเป็นปฏิปักษ์ต่ออนุสัยกิเลสที่แอบแนบอยู่ในจิตสามารถพัฒนาบุคคลให้เป็นพระอริยะผู้มีความบริบูรณ์ด้วยศีล ได้แก่ พระโสดาบันและพระสกทาคามี, บริบูรณ์ด้วยสมาธิ ได้แก่ พระอนาคามี และบริบูรณ์ด้วยปัญญา ได้แก่ พระอรหันต์ นอกจากนี้ องค์ธรรมทั้ง ๓ ยังเป็นเครื่องอุดหนุนให้บรรลุคุณวิเศษอันหาได้ยากในบุคคลทั้งปวง ดังมีวิชา ๓ เป็นต้น^{๑๔}

พระอุบาลีสีลเถระ ได้กล่าวไว้ว่า การศึกษา และขอบเขตของการศึกษาไว้ในวิมุตติมรรคว่า สิกขา หมายถึง การศึกษาเรื่องที่เราควรศึกษา การศึกษาอันยอดเยี่ยมและการศึกษาเพื่อความเป็นพระอเสขะ (ผู้ไม่ต้องศึกษา)^{๑๕}

^{๑๒} บุญมี แท่นแก้ว, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๙๘.

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), หัวใจพระพุทธศาสนา, **พุทธจักร**, ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๕ (พฤษภาคม ๒๕๕๐), หน้า ๗.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆษาจารย์, **วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๑ ตอน ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๙-๑๒.

^{๑๕} พระอุบาลีสีลเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๔.

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ว่า **การศึกษา** ในภาษาไทยหมายถึง การศึกษาเล่าเรียน ซึ่งตรงกับคำว่า **สิกขา** ในพระพุทธานุศาสน์ หมายถึง การปฏิบัติ ได้รับปริญญา คือ สันราคะ สันโทสะ สันโมหะ ผลของการปฏิบัติสิกขาเป็นอย่างนั้น การปฏิบัติอย่างนั้นก็เพื่อความรอดจากสิ่งอันไม่พึงปรารถนา สิ่งใดที่เป็นความทุกข์ทรมาร ความยุ่งยากลำบากแก่จิตใจ ก็เรียกว่า อันไม่พึงปรารถนา แก่ใจด้วยการศึกษา^{๑๖}

ระวี ภาวิไล ได้กล่าวไว้ว่า ไตรสิกขาคือ หมายถึง การศึกษาสามอย่างตามหลักธรรมในพระพุทธานุศาสน์ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นกุศโลบายแห่งการพัฒนาตนเองที่ถูกต้องของมนุษย์ทุกคน เป็นรากฐานของการพัฒนาทั้งหลายอันจะนำสังคมไปสู่อารยธรรมที่ถูกต้อง^{๑๗}

ราชบัณฑิต ได้กล่าวไว้ในความหมายของไตรสิกขาว่า ไตรสิกขา หมายถึง สิกขา ๓ คือ ศีล เรียกว่า สีสสิกขา สมาธิ เรียกว่า จิตสิกขา และปัญญา เรียกว่า ปัญญาสิกขา^{๑๘}

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้กล่าวไว้ว่า ไตรสิกขา คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ แต่พูดในฐานะที่เป็นระบบฝึกฝนอบรม เมื่อจัดเป็นระบบฝึกฝนอบรมก็จะฝึกฝนสามมิติ เท่านั้นคือ ทางด้านปัญญา ทางด้านศีล ทางด้านจิต ทางด้านปัญญา เป็นเรื่องทางความรู้ ความเข้าใจแนวคิด ค่านิยมที่ถูกต้อง ทางด้านศีลเป็นการควบคุมพฤติกรรม ทางกาย ทางวาจาให้อยู่ในกรอบ สอดคล้องกับความรู้ความเข้าใจ ทางด้านจิตเป็นการพัฒนาจิตให้มีสมาธิ พัฒนาจิตให้มีความเพียร พัฒนาจิตให้มีสติ ดังนั้น ศีล สมาธิปัญญา ๓ องค์ประกอบนี้เป็น ๓ มิติ ต้องทำไปด้วยกัน เรื่องเดียวกันทำไปด้วยกัน เพื่อจุดประสงค์เดียวกัน จึงตรัสรวมกัน ไม่ได้หมายความว่าต้องทำศีลก่อนให้สมบูรณ์ แล้วต้องมาทำสมาธิ ทำสมาธิสมบูรณ์แล้วมาทำปัญญา^{๑๙}

ไตรสิกขาที่กล่าวมานั้นพอสรุปได้ว่า ไตรสิกขา หมายถึง การเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนเอง เริ่มจากการรักษาศีล เพื่อขัดเกลาพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของตนเองให้บริสุทธิ์ รวมถึงการฝึกหัดการอยู่ร่วมกันของเพื่อนร่วมงานให้มีความเกื้อกูลต่อกัน และกระบวนการที่สำคัญในการศึกษาต้องพัฒนาตนเองให้บริสุทธิ์ด้วยศีล และจิตเพื่อให้บริสุทธิ์ด้วยสมาธิ และปัญญาเพื่อให้บริสุทธิ์ด้วยปัญญา เพื่อพัฒนามนุษย์ให้ดำเนินชีวิตดีงามและถูกต้อง ทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็นไปในทางที่ถูกต้อง เพื่อพัฒนาตนเอง และสังคมไปสู่จุดหมายสูงสุด

๒.๑.๒ ความสำคัญของไตรสิกขา

ไตรสิกขานั้น สามารถจำแนกพุทธโอวาทที่แสดงถึงความสำคัญของไตรสิกขาออกเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้

^{๑๖} พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาสมบูรณ์แบบคือวงกลมที่คุ้มครองโลกถึงที่สุด, (กรุงเทพมหานคร : อุษากการพิมพ์, ธันวาคม ๒๕๔๙) , หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

^{๑๗} ระวี ภาวิไล, หัวใจของศาสนาพุทธ , (บทความเสนอในการประชุมทางวิชาการ เรื่อง หัวใจของศาสนา), ธรรมสถาน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๑๗-๑๘ กรกฎาคม ๒๕๒๘.

^{๑๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๐), หน้า ๔๘๔.

^{๑๙} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, “มัชฌิมาปฎิปปา : สายกลางสองมิติ” ในคอลัมน์ ธรรมะใต้ธรรมาสัน, (หนังสือพิมพ์ข่าวสด ๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๙), หน้า ๒๙.

๑) ไตรสิกขาเป็นหลักธรรมใหญ่เพื่อกำจัดกิเลสของภิกษุและบุคคลทั้งหลาย ดังปรากฏในอนุพุทธสูตร ว่าด้วยการตรัสรู้ธรรมเป็นเหตุสิ้นภพว่า

ภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งหลักธรรม ๔ ประการ มนุษย์ทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปอย่างนี้ หลักธรรม ๔ ประการ คือ อริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา และอริยวิมุตติเราถอนภพค้นหาได้แล้ว ภพเนตติสิ้นไปแล้ว ธรรมเหล่านี้คือ ศีล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติอันยอดเยี่ยมพระโคตมผู้มียศได้ตรัสรู้แล้ว ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อความรู้ยิ่ง^{๒๐}

๒) ไตรสิกขารากฐานที่สำคัญของพระวินัย ดังปรากฏในวัชชีปัตตสูตร ว่า

พระพุทธองค์ ทรงให้คำแนะนำภิกษุรูปหนึ่งว่า หากเธอไม่อาจประพฤติปฏิบัติตามสิกขา บทที่บัญญัติไว้ได้ครบถ้วนบริบูรณ์ ก็ให้พึงศึกษาปฏิบัติในสิกขา ๓ เพื่อการละราคะ โทสะ โมหะ ทำให้เป็นผู้ไม่ประกอบอกุศลกรรม เพราะสิกขา ๓ ประการนี้เป็นที่รวมของสิกขาบท^{๒๑}

๓) ไตรสิกขาเป็นกระบวนการฝึกศึกษาพัฒนามนุษย์เป็นกระบวนการพื้นฐานในการฝึกพฤติกรรมที่ดีของมนุษย์ให้ดียิ่งขึ้น ดังที่แสดงในปฐมสิกขาสูตร ว่า

ภิกษุผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิ และปัญญา ย่อมสามารถบรรลุเป็นพระโสดาบัน หรือเป็นพระสกทาคามี ขณะที่ภิกษุผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล และสมาธิทำพอประมาณในปัญญา ย่อมสามารถบรรลุเป็นพระอนาคามี ส่วนภิกษุผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวง^{๒๒}

บุญมี แท่นแก้ว และอุดมลักษณ์ แท่นแก้ว ได้กล่าวไว้ว่า จุดประสงค์ในการปฏิบัติตามไตรสิกขา ท่านกล่าวไว้ในคำสอนอนุศาสนาที่พระอุปัชฌาย์ท่านสอนพระภิกษুবวชใหม่ตอนหนึ่งสรุปเป็นภาษาไทยได้ว่า

๑) ศีล เมื่ออบรมดีแล้ว ย่อมได้สมาธิเป็นอันสงส

๒) สมาธิ เมื่ออบรมดีแล้ว ย่อมได้ปัญญาเป็นอันสงส

๓) ปัญญา เมื่ออบรมดีแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากกิเลส กล่าวคือ กามกิเลส ภวกิเลส และกิเลสคืออวิชชา

ไตรสิกขาจึงสอนเพื่อให้เจริญให้มีขึ้นในส่วนที่ดี ที่เป็นกุศล ให้ละในส่วนที่ไม่ดี ที่เป็นกิเลส เพราะเมื่อกิเลสเกิดขึ้น ย่อมมีความต้องการ ความอยากได้ไม่มีประมาณ ขาดความพอเพียงในความสามารถของตน^{๒๓}

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่าการศึกษา เป็นการเรียนรู้เพื่อเป็นมนุษย์ที่เต็มบริบูรณ์ เพราะได้รับการพัฒนาทั้งทางกายและทางจิตใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีจิตใจที่เปี่ยมด้วยปัญญา จึงเป็นอิสระหลุดพ้นจากการบีบคั้นของอำนาจกิเลสตัณหา ดังคำกล่าวที่ว่า “ทุกข์มีเพราะยึด ทุกข์มีเพราะอยาก ทุกข์มากเพราะพลอย ทุกข์น้อยเพราะหยุด ทุกข์หลุดเพราะปล่อย” เมื่อปล่อยวางแล้วย่อมหลุดพ้นทุกข์ และพบความสุขสงบคือสันติ ดังนั้นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในพระพุทธศาสนาจึง

^{๒๐} วจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑/๑-๒.

^{๒๑} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒, ๒๐/๘๘/๓๑๔, ๒๐/๘๙/๓๑๗.

^{๒๒} วจ.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒ – ๓๑๔.

^{๒๓} บุญมี แท่นแก้ว และอุดมลักษณ์ แท่นแก้ว, พระธรรม(กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖),

หมายถึงผู้บรรลุวิมุตติ คือเป็นอิสระหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงเพราะฉะนั้น วิมุตติจึงเป็นเป้าหมายของการศึกษา ตามหลักไตรสิกขาตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้^{๒๔}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้กล่าวไว้ ถึงความสำคัญของไตรสิกขาไว้พอสรุปได้ว่า ไตรสิกขา นี้เมื่อนำมาแสดงเป็นคำสอนในภาคปฏิบัติทั่ว ๆ ไป ได้ปรากฏในหลักที่เรียกว่า โอวาทปาติโมกข์ (พุทธโอวาทที่เป็นหลักใหญ่ ๓ อย่าง) คือ^{๒๕}

- ๑) การไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทั้งทางกาย ทางวาจา จัดเป็น ศีล
- ๒) การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม จัดอยู่ในการปฏิบัติจิตขั้นที่เรียกว่า สมาธิ
- ๓) การทำจิตของตนให้ผ่องใส จัดเป็นการฝึกปฏิบัติในขั้นสูงสุดเรียกว่า ปัญญา

พุทธทาสภิกขุ กล่าวถึงความสำคัญของการศึกษาไว้ พอสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาทุกอย่างให้เสริมสร้างมนุษยธรรม ความเป็นมนุษย์ที่ถูกต้อง ไม่มีปัญหาแก่ฝ่ายใด จัดการศึกษาทุกอย่างให้เสริมสร้างมนุษยธรรมคือสร้างมนุษยธรรมขึ้นมา แล้วเสริมมนุษยธรรมให้ก้าวหน้า ก้าวหน้าไป นับตั้งแต่ว่า ละสังขตญาณอย่างสัตว์แล้วก็มีความคิดเห็นอย่างมนุษย์ ก็เป็นมนุษยธรรมก็ส่งเสริมให้ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป ดังนั้นเป้าหมายของการศึกษา ก็คือการพัฒนามนุษยธรรมให้มั่นคงในทิศทางที่ถูกต้อง คือละอหังการ มมังการ ละความเห็นแก่ตัว ก็เลิกละไม่อาจจะเกิดบุคคลก็จะมีสันติสุข สังคมก็จะมีสันติภาพ นี่คือนิยามของการศึกษา^{๒๖}

พระภิกษุวิสุทธรุณ (เสริมชัย ชยมงคล) ได้กล่าวถึงความสำคัญของไตรสิกขา เพื่อความพ้นทุกข์อย่างถาวร โดยสังเคราะห์เข้ากับอริยมรรคมีองค์ ๘ ว่า

สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว	สังเคราะห์เข้าในศีล
สัมมาวาจาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ	สังเคราะห์เข้าในสมาธิ
สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ	สังเคราะห์เข้าในปัญญา

เพราะเหตุนั้น การศึกษาสัมมาปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์อย่างถาวร และเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานอันเป็นบรมสุข จึงต้องศึกษาและปฏิบัติไตรสิกขา คือ ศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา ซึ่งกล่าวโดยย่อคือสมถวิปัสสนากัมมัฏฐาน/ภาวนา อันมีศีลเป็นบาทนั่นเอง^{๒๗}

สรุปได้ว่า ไตรสิกขา เป็นหลักคำสอนทางพุทธศาสนา ที่พุทธศาสนิกทุกคนควรนำมาปฏิบัติ เพื่อพัฒนาตนเองให้มีชีวิตที่ดีงาม เพื่อจัดปรับเตรียมสภาพชีวิตสังคม และสิ่งแวดล้อม ทั้งลักษณะแห่งความสัมพันธ์ต่างๆ ให้อยู่ในภาวะที่เหมาะสมและพร้อมที่จะเป็นอยู่เพื่อปฏิบัติกิจ และดำเนินการต่าง ๆ เพื่อความก้าวหน้าไปอย่างได้ผลดีที่สุด สู่จุดหมายของชีวิต ของบุคคล องค์กร ชุมชนตลอดจนสังคมและประเทศชาติต่อไป

^{๒๔} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **ทิศทางการศึกษาไทย** พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๔๑-๔๒.

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๒๒๗.

^{๒๖} พุทธทาสภิกขุ, **การศึกษาสมบูรณ์แบบ : คือวงกลมที่คุ้มครองโลกถึงที่สุด**, (กรุงเทพมหานคร: อุษาการพิมพ์, ธันวาคม ๒๕๔๙), หน้า ๒๐๕-๒๐๖.

^{๒๗} พระภิกษุวิสุทธรุณ (เสริมชัย ชยมงคล), **คู่มือปฏิบัติไตรสิกขา (ศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา)**, (กองงานสื่อสิ่งพิมพ์ วัดหลวงพ่อดธรรมกายาราม : ราชบุรี, ๒๕๔๗), หน้า ๑ .

๒.๒ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องพบว่า มีผู้กล่าวถึงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขาไว้ดังนี้

๒.๒.๑ วิธีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่อาศัยไตรสิกขา

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ในความหมายและความแตกต่างของการพัฒนาทรัพยากรกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไว้อย่างชัดเจนดังต่อไปนี้

คำว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นี้ น่าจะแตกต่างจากคำว่า การพัฒนามนุษย์ สองคำนี้ไม่เหมือนกันทีเดียว ยิ่งเวลานี้เราเน้นการพัฒนาคน เราจะต้องเข้าใจให้ชัดเจนเกี่ยวกับความหมายของคำว่า การพัฒนามนุษย์ ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคนในฐานะที่เป็นการพัฒนาทรัพยากรอย่างหนึ่ง

คำว่าทรัพยากรมนุษย์ เป็นคำที่เกิดขึ้นมานานัก (เกิดในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๘-๒๕๑๓) เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในช่วงที่เน้นเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจ และต่อมาก็ขยายไปถึงการพัฒนาสังคม เป็นการมองคนอย่างเป็นทุนเป็นเครื่องมือ เป็นปัจจัยหรือเป็นองค์ประกอบที่จะใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ต่อมาเราเห็นว่าการที่จะพัฒนาโดยมุ่งเน้นแต่ในด้านเศรษฐกิจนั้นไม่ถูกต้อง แต่สิ่งที่สำคัญคือคนเราเอง ซึ่งควรจะให้ความใส่ใจเป็นพิเศษ เราจึงหันมาเน้นในเรื่องการพัฒนาคน แต่ก็ยังมีการใช้ศัพท์ที่ปะปนกัน บางทีใช้คำว่าทรัพยากรมนุษย์ บางทีใช้คำว่าพัฒนามนุษย์^{๒๘}

แต่ก่อนนี้เราไม่มีคำว่าทรัพยากรมนุษย์ คำนี้เกิดขึ้นมาเพื่อสนองความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจ ดังนั้นจะต้องเข้าใจให้ได้ว่าคำว่าทรัพยากรมนุษย์นั้น เป็นการมองมนุษย์ในฐานะทรัพยากร คือ เป็นทุน เป็นปัจจัย ในการที่จะนำมาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมส่วนการพัฒนาทรัพยากรโดยมองคนในฐานะเป็นมนุษย์ มีความหมายว่า มนุษย์มีความเป็นมนุษย์ของตนเอง ชีวิตมนุษย์นั้นมีจุดหมายของชีวิตคือ ความสุข อิสราภาพ ความดีความงามของชีวิต ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะตัวบุคคลเราต้องให้ความสำคัญว่าเราจะพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อย่างไร พร้อมกับที่อีกด้านหนึ่ง เขาก็จะเป็นทรัพยากร เป็นทุน เป็นปัจจัยที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

การพัฒนามนุษย์ในฐานะที่เป็นมนุษย์ กับการพัฒนามนุษย์ในฐานะที่เป็นทรัพยากรมนุษย์นี้มีความหมายต่อการศึกษา เพราะการศึกษาเป็นกระบวนการในการพัฒนาคน ทั้งในฐานะที่เป็นมนุษย์โดยตัวของมันเอง และในฐานะที่เป็นทรัพยากร ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างกันคือ การศึกษาเพื่อพัฒนาตัวมนุษย์นั้นเป็นการศึกษาที่เรียกได้ว่าเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐาน (การศึกษาระยะยาว) ส่วนการศึกษาเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ มีความหมายขึ้นกับกาลเทศะ หรือยุคสมัยมากกว่า คือเป็นการศึกษาที่สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของยุคสมัยนั้นๆ (การศึกษาระยะสั้น) เช่น เพื่อสนองความต้องการของสังคมในด้านกำลังคนในสาขางานและกิจการต่างๆ ฉะนั้นเราจึงควรจัดการศึกษาสองอย่างนี้ให้สัมพันธ์กัน เพราะถ้าเราสามารถพัฒนาทั้งสองส่วนนี้ให้สัมพันธ์กันจนเกิดดุลยภาพขึ้นก็จะ เป็นผลดีต่อชีวิตและสังคมมาก

^{๒๘} วรวิทย์ ทรงประทุม, “มิติใหม่ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์,” อ้างใน การประชุมวิชาการรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์แห่งชาติครั้งที่ ๗ (พ.ศ. ๒๕๔๙), <www.polpacon7.ru.ac.th/download/article/บทความ%2037.doc>.[๒๕ /๔/๕๗]

พุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งการรู้แจ้งทั้งทางหลักธรรมและการปฏิบัติธรรมซึ่งประกอบด้วย การเรียนรู้ ฝึกฝน พัฒนาตน หลักสิกขาหรือการศึกษาของศาสนาพุทธ เป็นหลักที่บอก ว่ามนุษย์จะต้องแก้ไขพัฒนาตนเองอยู่เสมอ และจะต้องพัฒนาตลอดเวลา โดยไม่ประมาท ดังนั้น มนุษย์เราจะต้องถือหลักการไว้ก่อนว่า

หนึ่ง สิกขา ต้องฝึกฝนพัฒนาแก้ไขปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ

สอง ต้องไม่ประมาท คือหยุดไม่ได้ ต้องเดินหน้าจนกว่าจะถึงจุดหมาย

หลักพุทธศาสนา **สิกขา** ทำให้คนศึกษา ฝึกฝน เรียนรู้ พัฒนาตนอยู่เสมอ มุ่งไปข้างหน้า เท่านั้น ส่วน อัมปะมาทะ คือความไม่ประมาท ก็คอยปลุกเร้าไม่ให้หยุดคือ หยุดไม่ได้เลย หยุดเมื่อไร เป็นการประมาททันที

สรุปได้ว่า การพัฒนาคนตามหลักที่กล่าวมานี้เป็นทั้งการพัฒนามนุษย์ โดยเน้นการสร้างเสริมคุณภาพของคนที่จะมาเป็นส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของยุคสมัย และเป็นการพัฒนาคนที่สอดคล้องกับจุดหมายระยะยาวแห่งความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วย ไม่ใช่เป็นเพียงการพัฒนามนุษย์เพื่อมาสนองความต้องการด้านทรัพยากรคนเฉพาะกาล เฉพาะกรณี แต่พัฒนาเพื่อประโยชน์แก่ตัวของเขาเอง

๒.๒.๒ ปรัชญาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธคือกระบวนการในการพัฒนามนุษย์ในองค์การโดยการนำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นฐานคิด ให้มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการปฏิบัติงาน มีความเจริญเติบโตทั้งทางด้านพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา ด้วยวิธีการพัฒนาองค์การและการพัฒนา ฝึกอบรม มีจุดประสงค์ในการปรับปรุงผลงานและพัฒนามนุษย์ไปสู่ภพภูมิที่ดีกว่าเดิม^{๒๙}

เมื่อเปรียบเทียบปรัชญาของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพุทธกับปรัชญาของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์กระแสหลักซึ่งเป็นแนวความคิดที่ใช้อยู่ในปัจจุบันจะมีทั้งความคล้ายคลึงกัน และความแตกต่างกัน กล่าวคือ มีเป้าหมายในการพัฒนาปรับปรุงทรัพยากรมนุษย์เหมือนกันแต่แตกต่างกันที่เป้าหมายในการพัฒนาปรับปรุง การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์กระแสหลักจะพัฒนามนุษย์เพื่อสนองตอบความต้องการขององค์การในด้านการเพิ่มผลผลิตตามแนวคิดของเศรษฐศาสตร์ ทรัพยากรมนุษย์หรือเศรษฐศาสตร์ทุนมนุษย์ หรือเพื่อการเรียนรู้สนองความต้องการของมนุษย์เองตามแนวคิดของปรัชญามนุษย์นิยม แต่การพัฒนามนุษย์ตามหลักพุทธธรรมมีปรัชญาที่ว่ามนุษย์เป็น สัตว์ประเสริฐที่พัฒนาให้ดีขึ้นได้ สามารถที่จะเรียนรู้จนมีปัญญา เข้าถึงสัจธรรมได้ มนุษย์สามารถ พัฒนาไปสู่ภพภูมิที่ดีกว่าเดิมได้ ทั้งในระดับโลกียภูมิสำหรับมนุษย์ปุถุชนทั่วไป และระดับโลกุตระภูมิ สำหรับการพัฒนาเป็น “อริยบุคคล” บุคคลที่มีภูมิธรรมเหนือกว่า “ปุถุชน” ที่ยังถูกครอบงำด้วย “อวิชชา” (ซึ่งเป็นที่มาของกิเลส ทำให้เกิดความโลภ ความโกรธเกลียด อาฆาตแค้น แย่งชิงทรัพยากร คดโกง นักรบชิงทรัพย์บังหลวง จริยธรรมตกต่ำ และทำลายล้างกันทั้งในระดับบุคคล ระดับประเทศ และระดับระหว่างประเทศ เป็นปัญหาสำคัญของชาวโลกทุกวันนี้)

^{๒๙} ฌาน ธรรมวิจารณ์, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธ”, โครงการปริญญาเอกทางรัฐประศาสนศาสตร์, (คณะรัฐศาสตร์: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๙ – ๑๗๑.

ปรัชญาประการที่สองของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพุทธคือการใช้หลักอริยสัจ ๔ ซึ่งคล้ายคลึงกับแนวการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์กระแสหลัก โดยที่ตามหลักอริยสัจ ๔ จะเริ่มต้นที่ “ทุกข์” คือการเข้าใจปัญหาของชีวิตที่ต้องมีการแก้ไข ส่วนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของตะวันตกนั้นจะใช้แนวทางการมุ่งแก้ปัญหา (Problem Orientation) กล่าวคือการค้นหาปัญหาขององค์กร หรือของบุคคลในองค์กรที่ทำให้องค์กรมีประสิทธิภาพไม่เป็นไปตามเป้าหมาย จึงต้องทำให้มีการพัฒนาเสริมสร้างทั้งความรู้ ทักษะ ปรับเปลี่ยนทัศนคติ เพื่อให้มนุษย์ในองค์กรนั้นทำงานให้มีประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพมากขึ้น หรือหากยังไม่มีปัญหาก็มองหาโอกาสความเป็นไปได้ที่จะทำให้อัตราการผลิตเพิ่มขึ้น กำหนดเป็นเป้าหมายในการพัฒนาและดำเนินการพัฒนาให้บรรลุเป้าหมายนั้น ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธที่ใช้หลักการเดียวกันนี้คือใช้หลักอริยสัจ ๔ แต่การค้นหาปัญหาดังกล่าว พระพุทธเจ้าชี้ให้มนุษย์เห็นว่ามนุษย์นั้นมีปัญหาที่มี “อวิชชา” หรือมิจฉาทิฐิ ซึ่งหมายถึงมนุษย์มีความเข้าใจคลาดเคลื่อนในเรื่องชีวิต มีความเข้าใจผิดว่าเป้าหมายของการเป็นมนุษย์ที่ดีนั้นคือการเป็นปัจจัยการผลิตที่ดีขององค์กร หรือต้องทำงานสนองความต้องการขององค์กรเพื่อที่ตนเองจะได้รางวัลสิ่งตอบแทนหรือเงินมาสนอง “ตัณหา” ความอยากของตน บุคคลที่สามารถสนองตัณหาได้มาก มีกำลังซื้อและบริโภคได้มากตามแนวคิดบริโภคนิยมเรียกว่าผู้ประสบความสำเร็จ เป็นการส่งเสริมความเจริญงอกงามของ “ตัณหาและอุปทาน” อย่างไม่รู้ตัว ปัญหาที่ใหญ่ที่สุดปัญหาหนึ่งของมนุษย์ปุถุชนก็คือการไม่เห็นปัญหาหรือ “ทุกข์” ของตน หลงเข้าใจผิดว่า “ทุกข์” คือ “สุข” และพยายามดิ้นรนแสวงหาวัตถุมาสนอง “ตัณหา” ของตน และเข้าใจว่าบุคคลที่ไม่เป็นปัจจัยการผลิตที่ดีขององค์กรคือบุคคลที่ไร้ประโยชน์ เหนื่อยชา ไร้คุณค่า และบุคคลที่เสพบริโภคแต่น้อยกลายเป็นบุคคลสิ้นไร้ไม่ตก หย่อนความสามารถจึงไม่สามารถสนองตัณหาตนได้ ในหลักพื้นฐานเรื่องนี้จึงทำให้เป็นภารกิจสำคัญของนักพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธทั้งที่เป็นฆราวาสและพระภิกษุในการชี้ให้มนุษย์เห็น “ทุกข์” คือปัญหาที่แท้จริงของมนุษย์เพื่อที่จะนำไปสู่การค้นหาสาเหตุและทางแก้ปัญหาที่ รากเหง้า แทนที่จะมีความเข้าใจพุทธธรรมที่ผิด ๆ หรือแต่เพียงผิวเผิน ไม่เข้าใจหลักพุทธธรรมที่แท้จริง นำพาไปสู่การพัฒนาที่คลาดเคลื่อนห่างไกลจากคำสอนของพระพุทธเจ้า

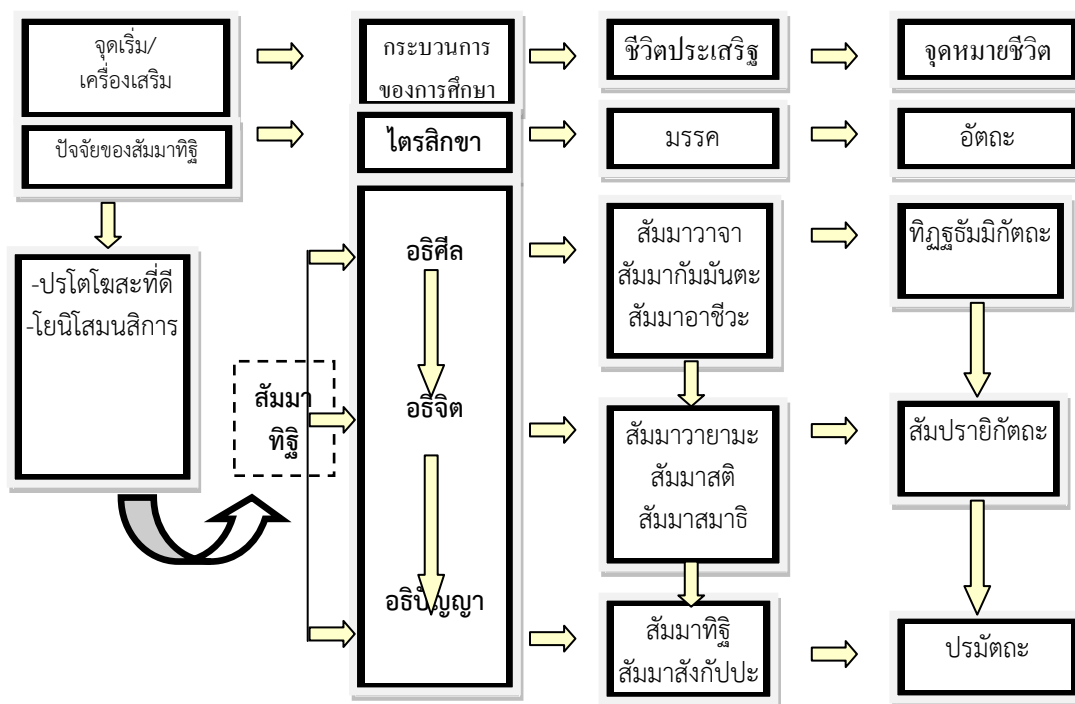
หลักปรัชญาประการที่สามคือ การคิดเป็นระบบ (Systems Thinking) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธมีการคิดเชิงระบบเช่นเดียวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์กระแสหลัก กล่าวคือ หลักธรรมปฏิจจนุปบาทหรือทัฬหีปัจจุตา ซึ่งกล่าวถึงเหตุปัจจัยที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน(เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป) หรือหลักธรรมปรโตโมสะที่กล่าวถึงสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ปฏิบัติธรรมซึ่งแสดงให้เห็นว่าพุทธธรรมนั้นกล่าวถึงเรื่องสภาพแวดล้อมหรือบริบทมีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ของมนุษย์ มนุษย์จึงต้องเลือกสถานที่ สภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้พัฒนาตนเองด้วย เพราะมนุษย์ไม่ได้้อย่างโดดเดี่ยวหรืออยู่เหนืออิทธิพลของสภาพแวดล้อมเสมอไป แต่สรรพสิ่งจะมีความเกี่ยวข้องโยงใยมีผลกระทบซึ่งกันและกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์กระแสหลักมีแนวคิดว่าการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้นเป็นระบบย่อยอยู่ในองค์กร ดังนั้นจึงต้องมีเป้าหมายในการพัฒนาที่สนองตอบต่อองค์กรและตัณหาของมนุษย์ แนวคิดของพุทธธรรมและของตะวันตกเหมือนกันที่กิจกรรมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้นมีบริบทที่ต้องคำนึงถึง แต่มีได้หมายความว่าหากสภาพแวดล้อมของกิจกรรมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อยู่ภายใต้อิทธิพลของ “อวิชชา” แล้ว การ

พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในองค์กรก็ต้องอนุโลมไปตามนั้นด้วย แต่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จะต้องผลักดันให้องค์กรเกิดการเรียนรู้ เกิดปัญญา ทั้งนี้โดยอาศัยกระบวนการเปลี่ยนแปลงองค์การ (Organizational Change) (ซึ่งจะกล่าวต่อไป) ประเด็นที่สำคัญที่ต้องกล่าวถึง ณ ที่นี้ คือกิจกรรมการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์จะต้องมีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม แต่ไม่อนุโลมตามกิเลสจากสิ่งแวดล้อมไม่ถึงกับขัดแย้งอย่างรุนแรงแต่มีสติรู้ว่ายอมทำตามไปตามสมมติสัจจะของสังคม เช่นเดียวกับ “เกมฟุตบอล” มีกฎกติกาที่ต้องปฏิบัติตาม แต่ก็เป็กฎกติกาสมมติตามเกม ไม่ใช่สาระของชีวิต ไม่ใช่สัจธรรม หากกติกาไม่ถูกต้อง สิ่งที่ต้องทำคือการเปลี่ยนกติกา เปลี่ยนเป้าหมายของเกมให้ไปสู่ “ปัญญา” มากขึ้น

สรุปได้ว่า หลักปรัชญาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา มีสามประการ ประการแรก (ศีล) มนุษย์พัฒนาปรับปรุงให้มีภพภูมิที่ดีขึ้นได้ ประการที่สอง (สมาธิ) ต้องชี้ให้มนุษย์เห็นและตระหนักถึงปัญหาของชีวิตทางใจ ประการที่สาม (ปัญญา) คือการพัฒนานั้นต้องคำนึงถึงบริบทของการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นในระดับองค์กร หรือระดับไหนก็ตาม เพราะทรัพยากรมนุษย์มีชีวิตและจิตใจ จึงต้องคำนึงถึงทุกสาเหตุ

๒.๒.๓ กระบวนทัศน์การพัฒนาชีวิตที่อาศัยไตรสิกขา

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้นจะอาศัยแต่เฉพาะหลักไตรสิกขาอย่างเดียวไม่ได้ ต้องอาศัยหลักธรรมอื่น ๆ อีก จึงจะพัฒนาได้สมบูรณ์แบบ ดังรูป^{๓๐}

แผนภูมิที่ ๒.๑ กระบวนทัศน์การพัฒนาชีวิตที่อาศัยไตรสิกขา

^{๓๐} ฉาน ธรรมวิจารณ์, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เชิงพุทธ”, โครงการปริญญาเอกทางรัฐประศาสนศาสตร์, (คณะรัฐศาสตร์: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๑ – ๑๗๔.

(ที่มา : พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ประยุตโต), ๒๕๔๓)

จากรูปจะเห็นว่ากระบวนการพัฒนาที่พระธรรมปิฎกเสนอนั้นจะเริ่มตั้งแต่ปัจจัยสัมมาทิฐิ ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนา ส่วนปรโตโฆสะที่ดี (การอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยและการมีกัลยาณมิตร) และโยนิโสมนสิการ (การรู้จักคิด คิดเป็น) นั้นเป็นเครื่องเสริมให้เกิดสัมมาทิฐิ เมื่อเกิดสัมมาทิฐิคือความเห็นที่ถูกต้องแล้วจะพัฒนาไปสู่กระบวนการของการศึกษาซึ่งก็คือไตรสิกขา ประกอบด้วย อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา กระบวนการศึกษาหรือไตรสิกขานี้จะบรรลุเป้าหมายได้ด้วยมรรค ๘ คือการดำเนินชีวิตอันประเสริฐ ทั้งอธิศีล อธิจิตและอธิปัญญา จะนำไปสู่จุดหมายชีวิตทั้งสามระดับคือประโยชน์เฉพาะหน้า (ปัจจุบัน) ประโยชน์ในระยะปานกลาง และประโยชน์สูงสุดที่มนุษย์จะพึงพัฒนาไปได้

๒.๒.๔ การพัฒนาพฤติกรรมในไตรสิกขา

ในการฝึกหรือพัฒนาคนให้มีความรับผิดชอบนั้น ถ้าเริ่มจากไตรสิกขา ศีลจะเป็นเรื่องของ การวางข้อกำหนดกฎเกณฑ์ ระเบียบเป็นวินัยขึ้นมา โดยมากจะใช้วินัยนี้เป็นฐานก่อน ทำให้คนที่ไม่มีความรับผิดชอบต้องมีความรับผิดชอบ โดยที่คนต้องทำตามกฎเกณฑ์กติกาที่กำหนดขึ้นนั้น ในขณะที่เป็นต้น ถ้าความสำนึกในจิตใจของเขายังไม่มี การปฏิบัตินั้นก็แค่พฤติกรรมที่แสดงออกมาในชั้นศีล เท่านั้น ศีลอย่างนี้ยังไม่มั่นคง เพราะไม่ได้เกิดจากจิตสำนึก ไม่มีการพัฒนาด้านจิตมาช่วยหนุนจึงต้องฝึกด้านจิตเข้ามาร่วมด้วย เช่น ให้มีบรรยากาศที่ดีงาม มีความสบายใจ มีความสุขในการทำงานที่ตนรับผิดชอบ และถ้าจะให้ดีกว่านั้น ก็ต้องอาศัยปัญญาเข้ามาช่วยเสริม คือให้เห็นประโยชน์หรือคุณค่า ในการที่ทำอย่างนั้น ซึ่งอาจจะต้องมีการชี้แจงอบรมทางด้านความรู้ ให้เห็นเหตุผลในการที่จะต้องมีความรับผิดชอบ แต่ในเบื้องต้นของการฝึกจะเริ่มด้วยส่วนที่เป็นรูปธรรมที่เป็นของหยาบมองเห็นง่าย ศีลจึงมาก่อน เพื่อสร้างพฤติกรรมเคยชินไว้ เมื่อพฤติกรรม มีความเคยชินแล้ว ก็ถือว่าสำเร็จไปแล้วขั้นหนึ่ง คือในชั้นของศีล ในเรื่องศีล มีหลักการอย่างหนึ่งว่า มนุษย์ต้องมีการเคลื่อนไหวและการเคลื่อนไหวนั้นต้องเป็นไปในรูปลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อเคลื่อนไหวในรูปลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งนั้นแล้ว พอจะมีการเคลื่อนไหวเช่นนั้นใหม่อีก มนุษย์มักจะดำเนินตามรูปลักษณะของการเคลื่อนไหวอย่างนั้นซ้ำอย่างเดิม และเมื่อทำอย่างนั้นต่อไป การเคลื่อนไหวในรูปลักษณะนั้นก็กลายเป็นพฤติกรรมเคยชิน พอเป็นพฤติกรรม เคยชินแล้ว มักแก้ไขยาก ถ้าเป็นพฤติกรรมเคยชินที่ดี ก็จะเป็นประโยชน์ต่อไปตลอด แต่ถ้าเป็นพฤติกรรมเคยชินที่ไม่ดีก็เป็นการเสียหายแก่ชีวิตของบุคคลนั้น เช่น เสียบุคลิกภาพ น่ารังเกียจ เสียวความรู้สึกของผู้พบเห็น หรือสร้างความรู้สึกรังเกียจเป็นปฏิกิริยา เป็นต้น เพราะฉะนั้น ประเด็นนี้จึงเป็นจุดช่วงชิงที่ว่า จะทำอย่างไรให้คนมีพฤติกรรมเคยชินที่ดีได้ก่อน โดยเฉพาะสำหรับเด็กๆ เรื่องนี้สำคัญมาก การยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดื่ม ฯลฯ เป็นที่จับของพฤติกรรมเคยชินได้ทั้งนั้น^{๓๑)}

ดังนั้น การวางระเบียบวินัยต่างๆ ในความหมายหนึ่ง คือระบบการสร้างพฤติกรรมเคยชิน ที่มุ่งให้เกิดพฤติกรรมเคยชินที่ดี และพฤติกรรมเคยชินที่ดีเรียกว่าศีล ซึ่งแปลว่าพฤติกรรมดีงามที่เป็นปกติ เมื่อคนปฏิบัติตามวินัยแล้วความประพฤติอย่างนั้นก็ลงตัวกลายเป็นความเคยชินเป็นปกติ เช่น

^{๓๑)} พระบุญชู กัลณนา, “การวิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑), หน้า ๗๘-๘๑.

มารยาทในการขับรถ มารยาทของคนเดินถนน เป็นต้น ดังนั้น จุดสำคัญที่จะต้องตั้งเป็นเป้าหมายอันดับแรก คือทำอย่างไรจึงจะให้เด็กหรือคนที่เข้ามาใหม่ได้พฤติกรรมเคยชินที่ดีติดตัวไป โดยเฉพาะคนที่มีศักยภาพในการฝึกน้อย พอเคยชินอย่างไรก็จะอยู่แค่พฤติกรรมนั้น จะยึดติดอยู่กับพฤติกรรมเคยชินนั้น จะแก้ไขได้ยากหรือไม่ได้เลยจะพัฒนาเหนือกว่านั้นยาก ต่างจากคนที่มีศักยภาพในการพัฒนาสูง ซึ่งสามารถปรับปรุงตนเองได้เสมอ ไม่อยู่ในความครอบงำของความเคยชิน แต่คนประเภทนี้มีจำนวนน้อยอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ควรระลึกไว้ว่า ในแง่ของสังคมนั้น กล่าวถึงคนส่วนใหญ่ และเป็นการนำเอาหลักการนี้มาใช้กับคนส่วนใหญ่ ซึ่งชีวิตติดอยู่ในกรอบของพฤติกรรมเคยชิน การพัฒนาในระดับศีลจึงมีความสำคัญมาก เพราะฉะนั้น จึงต้องเน้นเรื่องการสร้างพฤติกรรมเคยชินที่ดีสำหรับคนส่วนใหญ่ นั่น เมื่อมีพฤติกรรมเคยชินอย่างไร ก็จะมีการยึดติดว่าอันนั้นดีเพราะเคยทำมาอย่างนี้ หากใครทำอย่างอื่นจะแปลก และจะไม่เห็นด้วย บุคคลเหล่านี้อาจจะไม่ใช่ปัญญาและอาจจะไม่ยอมคิดพิจารณา เพียงแต่ยึดติดในสิ่งที่ตนเองเคยทำมาเท่านั้น ในเมื่อมนุษย์อยู่ในสภาพอย่างนี้มาก จึงต้องใช้หลักธรรมชาติเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์คือซึ่งสร้างระบบพฤติกรรมเคยชินที่ดีให้สะสมขึ้นมาก่อน เรื่องของแบบแผน ประเพณี วัฒนธรรมที่ดีงาม ตลอดจนกฎเกณฑ์กติกา ที่ออกมาในรูปของบัญญัติทางสังคมเป็นกฎหมาย เป็นต้นนั้น ก็รวมอยู่ในหลักการนี้ถ้ามีการวางระบบที่ดี จนลงตัวติดเป็นพฤติกรรมเคยชินของคนรุ่นหนึ่งได้แล้ว ก็จะมีการสะสมและถ่ายทอดจากคนรุ่นเก่าไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อที่จะได้ปฏิบัติตามกัน แล้วจะส่งผลไปที่จิตใจให้เป็นความชื่นชมและยึดถือด้วย เวลาจะประพฤติอย่างนั้น ความชื่นชมยึดถือในจิตใจจะส่งเสริมให้เจตนามุ่งไปที่จะทำพฤติกรรมอย่างนั้นดังนั้นจะเห็นได้ว่า การฝึกฝนพัฒนาในชั้นศีลเป็นขั้นที่สำคัญมาก โดยเฉพาะคนส่วนใหญ่ในสังคม ถ้าบุคคลเกิดพฤติกรรมเคยชินที่ไม่ดีแล้ว การที่จะเปลี่ยนแปลงย่อมทำได้ยากแต่อย่างไรก็ตามในพระพุทธศาสนา ซึ่งถือหลักสิกขาแห่งการฝึกฝนพัฒนาคน การปรับปรุงพัฒนาแม้จะทำได้ยากก็ถือว่าต้องพยายามทำ และการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมนั้นเป็นสิ่งที่สามารถทำได้โดยใช้หลักไตรสิกขา เพราะเมื่อมองไตรสิกขา ในแง่ของการพัฒนา สิ่งที่จะต้องทำอย่างหนึ่งคือ การแก้ไขปรับปรุงความเคยชิน ด้านหนึ่งนั้นเป็นการสร้างพฤติกรรมที่ดี ในขณะที่เดียวกันอีกด้านหนึ่งเป็นเรื่องของการแก้ไขพฤติกรรมเคยชินที่ไม่ดีด้วย ยิ่งกว่านั้น การพัฒนาตามหลักไตรสิกขาต้องก้าวต่อไปสู่การปรับปรุงแม้แต่พฤติกรรมเคยชินที่ดีอยู่แล้ว ให้เป็นไปด้วยจิตใจและปัญญาที่ถูกต้อง ให้ดียิ่งขึ้นไปอีก อย่างเช่น วัฒนธรรมของสังคมที่ถ่ายทอดกันมาด้วยความเคยชินจนเป็นแบบแผนนั้น เป็นสิ่งที่มีความซับซ้อนมากบางอย่างในวัฒนธรรมนั้น ที่ว่าดีในสมัยหนึ่ง เมื่อผ่านมาถึงอีกสมัยหนึ่งอาจกลายเป็นเรื่องที่ไม่ดีหรือบางอย่างที่ดีอาจตกมาถึงปัจจุบันในรูปที่คลาดเคลื่อนผิดเพี้ยนไปแล้ว หรือบางอย่างที่ว่าดีอาจเหลืออยู่เพียงรูปแบบภายนอก แต่สาระหรือความหมายที่แท้จริงสูญหายไปแล้ว และยิ่งกว่านั้นอาจมีความหมายอื่นที่เป็นโทษเข้าไปแทนที่ เป็นต้น ความคลาดเคลื่อนเหล่านี้ บางทีก็ไม่ว่าจนกระทั่งมีสติปัญญามาชี้ให้เห็นจุดที่จะต้องปรับปรุงแก้ไข (บางทีสติปัญญาไม่พอดีก็ชี้ผิดเสียอีก) จึงเกิดมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนากันไป (บางทีผู้ที่ติดก็ต้านอย่างหนัก) เรื่องพฤติกรรมเคยชินของมนุษย์แม้แต่ในระดับสังคม ควรมีการแก้ไขพัฒนาอยู่เรื่อย ถ้ากล่าวถึงในระดับบุคคลก็ยิ่งมีการพัฒนาตลอดเวลาจากที่มานั้นจะเห็นได้ว่า คนส่วนมากมักจะได้แค่พฤติกรรมเคยชิน จะพัฒนาเหนือกว่านั้นไปได้อย่างไร คนที่พัฒนาดตนเองได้ดี ก็คือคนที่สามารถอยู่เหนืออำนาจของความเคยชิน คนประเภทนี้จะปรับตัวพัฒนาขึ้นไปเรื่อยๆ ซึ่งถือว่าเป็นความสามารถพิเศษพฤติกรรมที่ละเอียดอ่อน เรียกว่า วาสนา แปลว่า

การสั่งสมอบรมมา กล่าวคือ การสั่งสมพฤติกรรมเคยชิน ได้แก่ แบบแผนพฤติกรรมที่บุคคลนั้นได้สะสมมากับตนเองจนกลายเป็นลักษณะประจำตัว เช่น จังหวะท่วงทีในการเดิน การพูด คำติดปาก เป็นต้น ซึ่งแต่ละบุคคลจะแสดงออกแตกต่างกัน ถือเป็นวาสนาส่วนบุคคล เมื่อบุคคลใดมีวาสนาอย่างไร วาสนานั้นก็จะเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่จะนำชีวิตไปในแนวทางหนึ่งโดยเฉพาะ แม้แต่ความเคยชินทางความคิด ที่เป็นพฤติกรรมทางจิต เช่น ชอบอะไรไม่ชอบอะไร เป็นต้น ก็เป็นวาสนาเช่นเดียวกัน เมื่อเขามีวาสนาเกี่ยวกับอะไรในทางใด ก็จะชักนำไปในทางนั้น ไปหาสิ่งนั้น วาสนาก็เลยกลายเป็นตัวกำหนด วิถีชีวิต

นอกจากนั้น วาสนายังเป็นตัวกระทบที่ทำให้คนอื่นมีปฏิกิริยาต่อกันในรูปต่างๆ เช่น ดึงดูดหรือผลักไส ทำให้ชอบหรือทำให้เกลียด ในความสัมพันธ์กับคนหมู่มาก หรือเป็นปฏิกิริยาเฉพาะตัวกับบางคน ดังจะเห็นได้ในลักษณะการพูดของแต่ละบุคคล บางคนพูดสละสลวยรื่นหู บางคนพูดโผงผาง บางคนพูดแล้วคนชอบฟัง บางคนพูดแล้วคนรำคาญ ฯลฯ ซึ่งล้วนมีผลต่อความเป็นไปในชีวิตของบุคคลนั้นๆ วาสนาเมื่อเกิดขึ้นแล้วแก้ไขยาก เพราะเป็นสิ่งที่ล่องลึก ผู้ที่ละวาสนาได้หมดมีเพียงบุคคลเดียวคือพระพุทธเจ้า หมายความว่า พฤติกรรมเคยชินหมดไป เพราะพฤติกรรมอยู่ภายใต้การนำ ของสติปัญญาอย่างเดียว คือทำ ไปด้วยสติปัญญา ไม่ได้ทำ ไปด้วยความเคยชินส่วนพระอริยบุคคลอื่น แม้แต่พระอรหันต์ก็แก้ไขได้แต่เฉพาะวาสนาร้ายแรงที่เป็นโทษต่อชีวิตและสังคม ส่วนวาสนาที่ไม่ร้ายแรงก็ยังคงอยู่ เช่น พูดจาไม่ไพเราะหู เดินไม่ค่อยชวนดู เป็นต้นรวมความว่า เรื่องของวาสนามีทั้งดีและไม่ดี และวาสนานั้นก็เป็นผลกรรมส่วนหนึ่งในเรื่องกรรมนั้น พอเกิดปัญญาขึ้นมาแล้ว เจตนาที่เป็นตัวกรรมก็ค่อยๆ เปลี่ยนจากการอยู่ใต้บงการของตัณหา มาอยู่ใต้การชี้นำของปัญญา จนในที่สุดเจตนาจะหมดหน้าที่ไปด้วยซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายที่ชีวิตจะเป็นอยู่ด้วยปัญญา นี่คือภาวะที่เรียกว่าสิ้นกรรม เพราะพฤติกรรมไม่ต้องอยู่ในบงการของเจตนาสิ่งที่เลือกว่ามนุษย์จะเอาอย่างไร แต่เปลี่ยนมาเป็นอยู่และทำการต่างๆ ด้วยปัญญา โดยความรู้ หรือปฏิบัติการด้วยความรู้ความเข้าใจ ไม่ใช่ปฏิบัติการด้วยความจงใจว่า ตัวตนต้องการเอาอย่างนั้นอย่างนี้

อย่างไรก็ตาม ในระดับของปุถุชนที่ยังไม่พ้นจากพฤติกรรมที่เป็นไปด้วยเจตนาเมื่อมีการศึกษาพัฒนาตนขึ้น ปัญญาจะเข้ามาช่วยชี้ทางทำให้มีการเลือกตัดสินใจที่ดั่งามถูกต้อง ประกอบด้วยความรู้ความเข้าใจและความมีเหตุผลมากขึ้น และทำการต่างๆ ด้วยฉันทะ ที่จะนำไปสู่ความไร้ทุกข์ ลดปัญหา ตลอดจนมีอิสรภาพและสันติสุข ทั้งในชีวิตและในสังคมมากขึ้นตามระดับของการพัฒนา

สรุปได้ว่า พฤติกรรมที่แสดงออกมาในแต่ละอย่างนั้น เกิดขึ้นได้เพราะได้รับการอบรมสั่งสอนกันมานาน ถ้าเป็นสิ่งที่ดีก็ถือว่าถูกต้อง แต่ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่ดี ก็ต้องอาศัยหลักไตรสิกขาในขั้นศีล ช่วยในการฝึก ให้มีพฤติกรรมที่ดีงาม มีมารยาทเรียบร้อย เมื่อมีพฤติกรรมที่ถูกต้องแล้ว ค่อยอบรมต่อไปในขั้นสมาธิ (จิตใจ) ให้เกิดความพอใจในการปฏิบัติในเรื่องที่ถูกต้องนั้น มีความเชื่อมั่นในการปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องนั้น ต่อจากนั้นก็อบรมต่อในเรื่องปัญญา ให้รู้เหตุผลที่แท้จริงของการปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องนั้น ๆ

๒.๒.๕ ระบบไตรสิกขาพัฒนาอย่างมีคุณภาพ

ในกระบวนการพัฒนาของไตรสิกขา องค์ทั้ง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จะทำงานประสาน โยงส่งผลต่อกันหรือเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่เมื่อมองไตรสิกขาโดยภาพรวมที่เป็นระบบใหญ่ของการฝึกจะเห็นองค์ ๓ นั้น เติบโตขึ้นมาทีละอย่างตามลำดับ คือ

- ช่วงแรก เติบโตที่ศีล จัดเป็นขั้นศีล
- ช่วงที่สอง เติบโตที่สมาธิ จัดเป็นขั้นสมาธิ
- ช่วงที่สาม เติบโตที่ปัญญา จัดเป็นขั้นปัญญา

แต่ในทุกขั้นนั้น องค์อีก ๒ อย่างก็ทำงานร่วมอยู่ด้วยโดยตลอด การมองเป็นภาพรวมของระบบใหญ่อย่างนี้ซึ่งเรียกว่า รอบใหญ่^{๓๒}

เมื่อไม่มองภาพรวมของรอบใหญ่อย่างนั้น แต่ดูจากการทำงานของกระบวนการศึกษาหรือฝึกฝนพัฒนานั้นในเวลาใดเวลาหนึ่ง มักเห็นองค์ทั้ง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ทำงานอยู่ด้วยกันและสัมพันธ์กันตลอดเวลา ซึ่งการทำงานในช่วงสั้นๆ นี้ เรียกว่า รอบเล็กในการฝึกไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา แบบรอบเล็กสามารถเริ่มจากจุดไหนก่อนก็ได้ เช่น ถ้าบุคคลมีความพอใจจิตแนบสนิท หรือสนิทใจกับพฤติกรรมอย่างใด (สมาธิ) ก็จะมีแนวโน้มเอียงไปสู่การทำพฤติกรรมอย่างนั้น (ศีล) หรือถ้าพิจารณาเห็นโดยเหตุผลว่าพฤติกรรมอีกอย่างหนึ่งดีกว่า เห็นว่าทำอย่างนั้นจะดีกว่าจะเป็นประโยชน์กว่า (ปัญญา) ก็จะทำพฤติกรรมตามที่คิดว่าดีกว่านั้น (ศีล) แต่บางทีอาจจะมีการเกิดพฤติกรรมขึ้นก่อน เช่น พ่อแม่ ครูอาจารย์ โรงเรียนหรือสถาบันทางสังคมได้จัดระเบียบความเป็นอยู่ คือวางระเบียบวินัย เป็นกฎเกณฑ์กติกาขึ้นมาแล้วบุคคลเข้าไปอยู่ในหมู่ในพวกแล้วทำตาม (ศีล) ต่อมาจากความเคยชินในการทำพฤติกรรมอย่างนั้นไปเรื่อยโดยไม่ขัดข้องใจ ก็เกิดความพอใจ สนิทใจกับพฤติกรรมนั้น (สมาธิ) แล้วบางทีก็มองเห็นคุณค่าของสิ่งที่เป็นระเบียบหรือกฎเกณฑ์ กติกา ของพฤติกรรมนั้นว่าดีมีประโยชน์ (ปัญญา) พอปัญญาเห็นคุณค่าของพฤติกรรมอย่างนั้นแล้วก็ยังทำพฤติกรรมอย่างนั้นหนักแน่นขึ้นอีก (ศีล) แล้วก็ยิ่งมีความสุขความพอใจ สนิทใจกับพฤติกรรมนั้นมากขึ้น (สมาธิ) ฯลฯ เพราะเหตุที่มีการโยงส่งผลต่อกันไปมาอย่างนี้ก็ทำให้บุคคลเกิดมีการปรับพฤติกรรมให้เหมาะสม มีผลดียิ่งขึ้นได้อีกในการฝึกนี้จะเห็นว่า ศีล สมาธิ และปัญญาทั้ง ๓ อย่างนี้ ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน ถ้าอย่างใดอย่างหนึ่งไม่พร้อมหรือไม่ร่วมประสาน จะทำให้กระบวนการฝึกไม่ได้ผลดี เช่นในการฝึกระเบียบวินัย ถ้าจิตใจของผู้ถูกฝึกไม่มีความสุข ทำให้เกิดการฝืนใจขึ้นก็เสียองค์ประกอบการฝึกนั้นมักมีความโน้มเอียงที่จะได้ผลยาก แต่ถ้าในการฝึกพฤติกรรมนั้น จิตใจของผู้ถูกฝึกมีความพึงพอใจ มีความสุข ในการกระทำพฤติกรรมนั้น พฤติกรรมดังกล่าวนั้นก็จะมีมั่นคง ยิ่งถ้ามีปัญญามองเห็นคุณค่าของการฝึก พฤติกรรมนั้นเป็นสิ่งที่ดีมีคุณค่าเกื้อกูลเป็นประโยชน์ด้วย ก็จะมีมีความมั่นคงและมั่นใจ พร้อมทั้งมีความสุขในการทำพฤติกรรมนั้นมากยิ่งขึ้นไปอีก ดังนั้น องค์ทั้ง ๓ อย่างจึงต้องสัมพันธ์กัน

สรุปได้ว่า ระบบพัฒนาแบบไตรสิกขา เป็นระบบพัฒนาที่ครบวงจร สู่ถึงความสำพันธ์ทั้ง ๓ อย่างคือทางกายซึ่งเป็นความประพฤติ ทางจิตใจซึ่งเป็นความคิดเห็นหรือทัศนคติเกี่ยวกับสิ่งที่ปฏิบัติ และทางปัญญาซึ่งเป็นความรู้ในสิ่งที่ปฏิบัตินั้น เมื่อพัฒนาถึงขั้นใดขั้นหนึ่งแล้ว อีกสอง

^{๓๒} พระบุญชู กัลณ, “การวิเคราะห์การศึกษาตามหลักไตรสิกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑), หน้า ๗๔-๗๕.

ขั้นก็จะคอยประกอบหน้าและหลังอยู่ตลอดเวลา เพราะมีความสัมพันธ์กันแบบลูกโซ่ สามารถดึงกันไปได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด และเมื่อพัฒนาครบทุกขั้นแล้ว ก็จะมีประสิทธิภาพสามเท่า เพราะเหมือนเป็นการพัฒนาสามครั้ง ผู้บริหารจึงควรเลือกพัฒนาให้ถูกต้อง ว่าจะพัฒนาขั้นใดก่อนตามปัจจัยที่อยู่รอบด้าน

๒.๒.๖ แนวคิดการจัดกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา

การจัดกระบวนการเรียนรู้ไตรสิกขา มีความสำคัญ คือการเตรียมการ ด้านบุคลากร แผนงาน ทรัพยากร เน้นการสร้างศรัทธาและฉันทะในการพัฒนา การจัดสภาพและองค์ประกอบ ส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามด้านปัญญา วุฒิธรรม ในการพัฒนาผู้เรียนการดำเนินการพัฒนา ผู้เรียนและบุคลากรตามหลักไตรสิกขา ด้านต่างๆ คือการดูแลสนับสนุน ความเป็นกัลยาณมิตรต่อกัน ทำให้การพัฒนานักเรียนมีประสิทธิภาพ ด้วยอิทธิบาท ๔ และอุปญาตธรรม คือความไม่ สันโดษใน กุศลธรรม และความไม่ย่อท้อต่อความพากเพียร ขั้นสุดท้ายของกระบวนการบริหารซึ่งเป็นพื้นฐานสู่ การพัฒนา คือ การประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงาน ลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่าง โรงเรียนและชุมชนซึ่งมีลักษณะของการร่วมมือของ สถานศึกษา บ้าน วัด และสถาบันต่างๆ ในชุมชน ด้วยศรัทธาและฉันทะ เพื่อพัฒนานักเรียนและสังคมตามหลัก ไตรสิกขาเพื่อประโยชน์สุขร่วมกัน การ พัฒนาบุคลากรและคุณลักษณะบุคลากร การพัฒนา โรงเรียนโดยยึดผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยเฉพาะ อย่างยิ่ง ผู้บริหารและครู มีความสำคัญมากที่สุดเพราะเป็นปัจจัยให้ผู้เรียนพัฒนาได้ด้วยดี การเป็น ผู้จัดการเรียนรู้ และการเป็นแบบอย่างที่ดีในชีวิตจริงในลักษณะ สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น การ พัฒนาบุคลากรของสถานศึกษา จำเป็นต้องดำเนินการ และวิธีการ โดยเฉพาะ การส่งเสริมการปฏิบัติ ธรรมในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้เพื่อให้บุคลากรมีคุณสมบัติที่ดีตามหลักไตรสิกขา กรอบความคิดสำคัญ ของชีวิตและ วัฒนธรรมของชาวไทยได้รับการขัดเกลาจากคำสอนของพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัย ประวัติศาสตร์ชาติไทย สมัยโบราณนับได้ว่า วิถีแห่งพระพุทธศาสนา คือ วิถีวัฒนธรรมของคนไทย ส่วน ใหญ่ จนมีความเป็นเอกลักษณ์ที่ทั่วโลกตระหนักและให้การยอมรับ พุทธธรรมหรือพุทธศาสตร์ เป็นองค์ความรู้ที่มุ่งเน้นให้ผู้ศึกษาเข้าใจธรรมชาติของโลกและชีวิตที่แท้จริง และฝึกให้ผู้ศึกษา สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ตั้งแต่ระดับการดำเนินชีวิตประจำวันของคนทั่วไป คือ การกิน อยู่ ดู ฟัง จนถึงระดับการดำเนินชีวิตของนักบวชผู้มุ่งมีชีวิตที่บริสุทธิ์ และในทุกระดับ ยังผลให้ผู้ศึกษามีความสุขพร้อมกับช่วยให้คนรอบข้างและสังคมมีความสุข

พุทธธรรมมีกรอบการพัฒนาหลักเป็นระบบการศึกษา ๓ ประการ เรียกว่า ไตรสิกขา คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ที่เรียกสั้นๆ ว่า ศีล สมาธิ ปัญญาซึ่งเป็นการ ฝึกอบรม เพื่อพัฒนากาย ความประพฤติ จิตใจ และปัญญา ไตรสิกขานี้เป็นการศึกษาวิถีชีวิต ตั้งแต่เด็กจนถึง ผู้ใหญ่ เป็นเรื่องที่จะเอื้อดซับซออน การศึกษาของกลุ่มกุลบุตร กุลธิดาและผู้ใหญ่ทั้งหลายในอดีตอัน ยาวนานของไทย มีฐานจากการใช้พุทธธรรมมาอบรมสั่งสอน แต่อาจไม่มีระบบของการศึกษาบังคับ อย่างในยุคปัจจุบัน แม้ในปัจจุบันจะมีการศึกษาภาคบังคับแก่ คนส่วนใหญ่ แต่ก็มิได้นำเอาพุทธธรรม มาเป็นฐานของการศึกษา แต่นำระบบและองค์ความรู้ตาม โลกนิยมโดยมีฐานจากประเทศตะวันตกมา เป็นแกนในการจัดการศึกษา ทำให้พุทธธรรมเองเริ่ม ห่างเหินจากชีวิตของคนไทยยุคปัจจุบันมากขึ้น ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายในความล้ำค่าของพุทธธรรม และในความเป็นสมบัติของชาติ ซึ่งได้ก่อร่างสร้าง

ฐานของวัฒนธรรมไทยมาแต่อดีตด้วยคุณค่าอัน อนันต์ขององค์ความรู้ในพุทธธรรม และระบบ ไตรสิกขาที่ชัดเจนในการให้การศึกษาพัฒนาผู้เรียน ทุกวัย

กระทรวงศึกษาธิการ ได้กล่าวไว้ว่าแนวความคิดที่จะส่งเสริมให้สถานศึกษานำระบบของ พุทธ ธรรมมาประยุกต์จัดกับระบบการเรียนการสอนในสถานศึกษาปัจจุบัน เพื่อพัฒนาเยาวชนไทยให้ เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามที่ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติกำหนด ให้มีความชัดเจนขึ้นโดยผ่าน การดำเนินงานจัดการเรียนการสอนตามหลัก "ไตรสิกขา" ตามแนวปฏิบัติ ๖ ขั้นตอนคือ^{๓๓}

๑. เตรียมการ เป็นขั้นตอนความพยายามที่จะเตรียมสิ่งที่จะทำให้การดำเนินการ พัฒนาเป็นไปได้โดยสะดวก

๒. การดำเนินการจัดสภาพและองค์ประกอบ เป็นปัจจัยต่างๆ ของ การพัฒนา ผู้เรียน ซึ่งประกอบไปด้วย กายภาพและองค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวกับปัจจัยในการพัฒนาผู้เรียนตาม หลักปัญญาวัตรธรรม ๔ ประการ

๓. การดำเนินการพัฒนาตามระบบไตรสิกขา จุดเน้นการดำเนินการพัฒนา คือ นักเรียนของสถานศึกษา โดยเป็นการพัฒนาตามระบบไตรสิกขาที่เป็นลักษณะบูรณาการ ทั้งใน กิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักสูตร และกิจกรรมวิถีชีวิตต่างๆ ที่ส่งเสริม "การกิน อยู่ ดู ฟัง ให้ เป็น" เป้าหมายการพัฒนาจัดให้มีความชัดเจนที่พัฒนาทั้งองค์รวมของชีวิต ที่จะนำสู่การพัฒนาที่ สมบูรณ์ ที่สุด

๔. การดูแลสนับสนุนใกล้ชิด เป็นปัจจัยส่งเสริมให้ การพัฒนามีประสิทธิภาพควรมี ลักษณะของความเป็นกัลยาณมิตรที่ดีต่อกัน

๕. การปรับปรุงและพัฒนาต่อเนื่อง เป็นระบบบริหารจัดการ เพื่อเน้นย้ำการพัฒนา ที่ต้องดำเนินการ โดยนำข้อมูลในขั้นตอนต้นๆ มาพิจารณาแล้ว กำหนดปรับปรุงหรือพัฒนางานที่ กำลังดำเนินการอยู่ให้ดียิ่งขึ้น

๖. การประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงาน เป็นสะท้อนให้ ทราบถึงผลการ ดำเนินงานในช่วงเวลาหนึ่งๆ รูปแบบการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา เป็นสถานศึกษาในระบบ ปกติที่นำหลักพุทธธรรมหรือองค์ความรู้ที่เป็นคำสอนในพระพุทธานุสาสนา มาประยุกต์ในการจัดการ เรียนการสอนของสถานศึกษานั้น โดยมีจุดเน้นที่สำคัญ คือ การนำหลักธรรม มาใช้ในระบบการพัฒนา ผู้เรียนโดยรวมของสถานศึกษา ซึ่งอาจเป็นการเรียนการสอนในภาพรวม ของหลักสูตรสถานศึกษา หรือการจัดเป็นระบบวิถีชีวิตในสถานศึกษาของผู้เรียนเป็นส่วนใหญ่ โดย นำไปสู่จุดเน้นของการ พัฒนาให้ผู้เรียนสามารถกิน อยู่ ดู ฟัง เป็น คือใช้ปัญญาและเกิดประโยชน์ ที่แท้จริงต่อชีวิต และการ จัดดำเนินการของสถานศึกษาและแสดงถึงการจัดสภาพแวดล้อมและ บรรยากาศ (ปรโตโมสะ) ที่เป็น กัลยาณมิตรเอื้อในการพัฒนาผู้เรียนอย่างรอบด้าน ด้วยวิถี วัฒนธรรมแสงปัญญา ทั้งนี้การพัฒนา ผู้เรียนดังกล่าวจัดผ่านระบบไตรสิกขาที่ผู้เรียนได้ศึกษา ปฏิบัติอบรม ทั้งศีลหรือพฤติกรรมหรือวินัยใน การดำเนินชีวิตที่ดำรงสำหรับตนและสังคม สมาธิ หรือด้านการพัฒนาจิตใจที่มีคุณภาพ มีจิตใจมั่นคง และสงบสุข มีปัญญา ที่มีความรู้ที่ถูกต้องมีศักยภาพในการคิด การแก้ปัญหาที่ถูกต้อง (โยนิโส

^{๓๓} กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อุษาการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗.

มนสิการ) โดยมีครู และ ผู้บริหารสถานศึกษาเป็นกัลยาณมิตรสำคัญ ที่รักและมีจิตที่เมตตา ที่จะพัฒนาผู้เรียนอย่างดีที่สุดด้วย ความเพียรพยายาม ระบบพัฒนาผู้เรียนด้วยไตรสิกขานี้สถานศึกษาจัดสภาพแวดล้อมทุกๆ ด้าน เพื่อ สนับสนุนให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักพุทธธรรมอย่างบูรณาการ และ ส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาชีวิตให้ ดำรงอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมและปัญญา ทั้งนี้การจัดสภาพแวดล้อมส่งเสริมให้เกิดลักษณะ ของปัญญาวัตรธรรม ๔ ประการ ได้แก่

๑. สัปปริสสังเสวะ หมายถึง การอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ครู อาจารย์ดีมีข้อมูล มีสื่อที่ดี

๒. สัทธัมมัสสวนะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตร การเรียนการสอนที่ดี

๓. โยนิโสมนสิการ หมายถึง มีกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาหาเหตุผลที่ดีและ ถูกวิธี

๔. ฌมานุสัมมปฏิบัติ หมายถึง ความสามารถที่จะนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้ และ ดำเนินชีวิตได้ถูกต้องตามธรรม^{๓๔}

ปัญญาวัตรธรรม ๔ ประการนี้จะส่งเสริมให้ผู้เรียนพัฒนาตามหลักไตรสิกขาได้อย่าง ชัดเจน สำหรับแนวคิดเบื้องต้นของการจัดสภาพในสถานศึกษาที่เหมาะสมในด้านต่างๆ มีลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑. ด้านกายภาพ

การจัดอาคารสถานที่ สภาพแวดล้อม ห้องเรียนและแหล่งเรียนรู้ที่ ส่งเสริมการ พัฒนาศีล สมาธิ และปัญญา เช่น มีศาลาพระพุทธรูปเด่นเหมาะสมที่ชวนให้ระลึกถึง พระรัตนตรัยอยู่ เสมอ มีมุมหรือห้องให้ศึกษาพุทธธรรม บริหารจิต เจริญภาวนาเหมาะสม หรือมากพอที่จะบริการ นักเรียน หรือการตกแต่งบริเวณให้เป็นธรรมชาติหรือใกล้ชิดธรรมชาติ ชวนให้มีใจ สงบและส่งเสริม ปัญญา เช่น รมรื่น มีป้ายนิเทศ ป้ายคุณธรรม ดูแลไม่ให้ส่งเสียงดัง ถ้าเปิด เพลงกระจายเสียงก็เลือก เพลงที่ ส่งเสริมสมาธิ ประเทืองปัญญา เป็นต้น

๒. ด้านการเรียนการสอน

การจัดหลักสูตรสถานศึกษา หรือจัดการเรียนการสอนที่บูรณาการ พุทธธรรมเพื่อ พัฒนานักเรียน ผ่านกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างชัดเจน เพื่อเป็นการพัฒนา นักเรียนด้วยหลักพุทธ ธรรมอย่างชัดเจนต่อเนื่อง ดังนี้

๒.๑ หลักสูตรสถานศึกษามีการกำหนดคุณลักษณะอันพึงประสงค์ และผลการ เรียนรู้ที่คาดหวัง ที่สะท้อนการพัฒนาไตรสิกขาไปพร้อมๆ กัน

๒.๒ การจัดหน่วยการเรียนรู้ทุกชั้นให้มีการบูรณาการพุทธธรรมในการ เรียนรู้และปฏิบัติ

๒.๓ การจัดการเรียนรู้แต่ละครั้ง นำพุทธธรรมมาเป็นฐานในการคิด หรือเป็น เกณฑ์ตรวจสอบการเรียนรู้การปฏิบัติ หรือเชื่อมโยงการเรียนรู้หลักธรรมในการพัฒนาตนเองและ ผู้อื่น

^{๓๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๒.

๒.๔ ประสานความร่วมมือกับวัด (คณะสงฆ์) ในการจัดการเรียนรู้ ทั้งสาระ พระพุทธศาสนาและ กลุ่มสาระหรือกิจกรรมอื่นๆ เพื่อส่งเสริมให้นักเรียนใกล้ชิดกับ พระพุทธศาสนา ในบริบทต่างๆทั้งนี้กระบวนการจัดการเรียนรู้ควรมีลักษณะ "สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น"โดยนักเรียน มีกระบวนการเรียนรู้การพัฒนาทั้งด้านกาย (กายภาวนา) ด้านความประพฤติ (ศีลภาวนา) ด้านจิตใจ (จิตภาวนา) และด้านปัญญา (ปัญญาภาวนา) โดยมุ่งเน้นให้นักเรียนมี คุณลักษณะ "กิน อยู่ ดู พัง เป็น" เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาตนและสังคมโดยไม่เบียดเบียน ผู้ใด และเกื้อกูลในการพัฒนา วัฒนธรรมแสวงหาปัญญา

๓. ด้านบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์

สถานศึกษาส่งเสริมบรรยากาศของการใฝ่เรียนรู้ และพัฒนาไตรสิกขา หรือ ส่งเสริม การมีวัฒนธรรมแห่งปัญญา และมีปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตรต่อกัน มีบรรยากาศของ การเคารพ อ่อนน้อม ยิ้มแย้มแจ่มใส การมีความเมตตา กรุณาต่อกัน ทั้งครูและผู้บริหาร สนับสนุนโดยลักษณะ ต่างๆ และการปฏิบัติตนเป็นต้นแบบในการพัฒนา การเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา สถานศึกษาวิเคราะห์ จัดจุดเน้นหรือรูปแบบรายละเอียดการจัดการเรียน การสอนตามหลักไตรสิกขา ตามความเหมาะสม กับบริบทของสถานศึกษา ซึ่งแต่ละสถานศึกษาจะ มีจุดเน้นและรูปแบบที่แตกต่างกันได้ เช่น ประยุกต์ ไตรสิกขาในระดับชั้นเรียน (การ จัดกระบวนการเรียนรู้รายวิชา) ประยุกต์ไตรสิกขาในระดับกิจกรรม วิถีชีวิตประจำวันในภาพรวม ของการจัดการศึกษา ตามแนวทางการจัดการเรียนรู้ตามหลัก ไตรสิกขา

การจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเป็นภาพที่สะท้อนถึงการนำหลักธรรมใน พระพุทธศาสนาโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศีล สมาธิ ปัญญา มาฝึกฝนพัฒนานักเรียน โดยนำหลักพุทธธรรม ต่างๆ มาประยุกต์ใช้ในการบริหารและจัดการศึกษาอย่างชัดเจน โดยมีรูปแบบที่หลากหลายตาม ความเหมาะสมของสถานศึกษาที่จะพัฒนานักเรียนได้อย่างดี ที่สุดรวมทั้งผู้เกี่ยวข้องทุกส่วนมี ความสุขและได้พัฒนาสู่ชีวิต และสังคมที่งดงามควบคู่กันไป

เมื่อโรงเรียนพัฒนาตามหลักไตรสิกขาและได้พัฒนาจนเป็นโรงเรียนวิถีพุทธที่ชัดเจน จะ สังเกตได้ถึงเปลี่ยนแปลงและประโยชน์ที่เกิดกับตัวนักเรียนด้วยความงดงาม และคุ้มค่าดังนี้

๑. นักเรียนได้รับการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรม และคุณลักษณะอันพึงประสงค์ ต่างๆอย่างชัดเจนพร้อมกับการพัฒนา สติ ปัญญา ด้านอื่นๆ การพัฒนาที่จะให้เป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุขพร้อมกัน

๒. การพัฒนานักเรียนที่เกิดขึ้นชัดเจนจะเป็นที่ชื่นชอบและชื่นชม ของทั้ง ผู้ปกครอง ครูอาจารย์ และชุมชนที่ได้รับทราบ อีกทั้งได้การยอมรับและความร่วมมือช่วยเหลือจะเกิดตามมาใน อนาคต

๓. สภาพแวดล้อมและบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ของโรงเรียนจะดีขึ้นมากในลักษณะ ที่ เกื้อกูลต่อการพัฒนานักเรียนรอบด้าน ทั้ง ศีล สมาธิ และปัญญา ผู้คนที่เกี่ยวข้องล้วนเป็น กัลยาณมิตรแก่กันและกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อนักเรียน

๔. บุคลากรในโรงเรียนพัฒนาตนเองทั้งวิถีทางการทำงานและวิถีชีวิต ทำให้สภาพ การทำงานมีความสุข มีคุณค่าเพิ่ม ชีวิตส่วนตัวพัฒนาสู่ ความสะอาด สว่าง สงบชัดเจนเพราะ กระบวนการไตรสิกขาช่วยกล่อมเกลาจิตใจ

๕. โรงเรียน โดยผู้บริหาร ครู บุคลากร และนักเรียน เป็นแบบอย่างต่อสังคม อีกทั้งเป็นพลังการพัฒนาสังคมวงกว้างให้ตั้งมียิ่งๆ ขึ้นไป

๔. ด้านกิจกรรมพื้นฐานวิถีชีวิต

สถานศึกษาจัดกิจกรรมวิถีชีวิต ประจำวัน ประจำสัปดาห์ หรือในโอกาสต่างๆ เป็น ภาพรวมทั้งสถานศึกษา ที่เป็นการปฏิบัติบูรณาการทั้ง ศิล สมาธิ และปัญญา โดยเน้นการมีวิถีชีวิต ของการกิน อยู่ ดู ฟัง ด้วยสติสัมปชัญญะ เพื่อเป็นไปตามคุณค่าแท้ของการดำเนินชีวิตโดยมี กิจกรรมตัวอย่างดังนี้

๔.๑ มีกิจกรรมสวดมนต์ไหว้พระก่อนเข้าเรียนและก่อนเลิกเรียนประจำวัน(เพื่อใกล้ชิดศาสนา)

๔.๒ มีกิจกรรมรับศีล หรือทบทวนศีลทุกวัน อาจเป็นบทกลอนหรือเพลง เช่นเดียวกับกิจกรรมแผ่เมตตา (เพื่อให้ตระหนักถึงการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข)

๔.๓ มีกิจกรรมทำสมาธิรูปแบบต่างๆ เช่น นั่งสมาธิ ท่องอาขยานเพื่อสมาธิ สวดมนต์สร้าง สมาธิ หรือทำสมาธิเคลื่อนไหวอื่นๆ เป็นประจำหรือก่อนเรียน (เพื่อพัฒนาสมาธิ)

๔.๔ มีกิจกรรมพิจารณาอาหารก่อนรับประทานอาหารกลางวัน (เพื่อให้กิน เป็น กินอย่างมีสติ มีปัญญารู้เข้าใจ)

๔.๕ มีกิจกรรมอาสาตาศาตวิเศษปฏิบัติวินัยหรือศีล (เพื่อให้อยู่เป็น อยู่อย่างสงบ)

๔.๖ มีกิจกรรมประเมินผลการปฏิบัติธรรม (ศีล สมาธิ ปัญญา) ประจำวันเพื่อให้อยู่เป็น)

๔.๗ มีการสวดมนต์ ฟังธรรมประจำสัปดาห์ หรือในวันพระ (เพื่อพัฒนาศีล สมาธิ ปัญญา)

๔.๘ มีกิจกรรมบันทึกและยกย่องการปฏิบัติธรรม (เน้นย้ำและเสริมแรงการทำความดี)

๔.๙ ทุกห้องเรียนมีการกำหนดข้อตกลงในการอยู่ร่วมกัน โดยเข้าใจเหตุผล และประโยชน์ที่มีต่อการอยู่ร่วมกัน (พัฒนาศีล วินัย ด้วยปัญญา)^{๓๕}

๒.๓ แนวการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธตามหลักไตรสิกขา

แนวการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธแต่ละแห่งจะมีความ แตกต่างกันได้ ตามลักษณะเฉพาะของแต่ละสถานศึกษา จะเกิดขึ้นได้จากความพยายามในการพัฒนานักเรียนทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ควบคู่กันไปอย่างบูรณาการ บนวิถีการดำเนินชีวิตธรรมดาที่ส่งเสริมการพัฒนา คือ ดำเนินชีวิตได้ จัดการในลักษณะที่จะก่อประโยชน์ต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และเป็นมิตรกับ สิ่งแวดล้อมให้มากที่สุดดังนี้

๒.๓.๑ การจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ

๑. การเตรียมการ เป็นขั้นตอนการพัฒนาเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยมีประเด็นสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในการเตรียมการ^{๓๖} ดังนี้การหาที่ปรึกษา แหล่งศึกษา และเอกสารข้อมูลต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่ปรึกษา ที่เป็นกัลยาณมิตรในการพัฒนาวิถีพุทธจะเป็นพระภิกษุหรือคฤหัสถ์ที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ มีศรัทธาและความรู้ชัดในพุทธธรรม ถ้าเป็นคฤหัสถ์ควรเป็นแบบอย่าง ในสังคมได้ การเตรียมบุคลากร คณะกรรมการสถานศึกษา นักเรียน ผู้ปกครอง และชุมชนให้มี ความตระหนักในคุณประโยชน์ ให้เกิดศรัทธา และฉันทะในการร่วมกันพัฒนาโรงเรียน วิถีพุทธ

^{๓๕} พระราชบัญญัติ(ประยูร ธมฺม (ประยูร ธมฺมจิตโต), กระบวนการเรียนรู้ในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๕๓), หน้า ๒๘.

^{๓๖} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตโต)พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๔๗.

ด้วยปัญญาเข้าใจทิศทาง ศรัทธาและฉันทะการพัฒนาร่วมกัน กำหนดเป้าหมาย จุดเน้น หรือ วิสัยทัศน์ และแผนงาน ที่ชัดเจนทั้งใน ธรรมนูญสถานศึกษาและแผนปฏิบัติการรายปี จะเป็นหลักประกันความน่าเชื่อถือในการดำเนินการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธได้อย่างดี การจัดปัจจัยต่างๆ ของการพัฒนานักเรียน ซึ่งประกอบไปด้วยสภาพทั้ง กายภาพและองค์ประกอบต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกันจะนำไปสู่การเป็นปัจจัยในการพัฒนานักเรียนตามหลัก ปัญญาคุณธรรม ๔ ประการ คือ

๑) การอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้รู้ มีข้อมูล มีสื่อที่ดี (สัปปุริสสังเสวะ)

๒) การใส่ใจศึกษาเล่าเรียน โดยมีฐานของหลักสูตร การเรียนการสอนที่ดี (สัทธัมมัสสวนะ)

๓) การมีกระบวนการคิดที่ดีคิดถูกวิธีโดยมีสภาพและบรรยากาศที่ส่งเสริม (โยนิโสมนสิการ)

๔) ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หรือนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้เหมาะสม (ธมมานุวัตรปฏิบัติ)

๒. สภาพและองค์ประกอบที่สำคัญที่จำเป็นต้องจัดส่งเสริมให้เกิดวิถีพุทธ หลักสูตรสถานศึกษา หน่วยการเรียนรู้ และแผนการจัดการเรียนรู้ ซึ่งเป็น องค์ประกอบสำคัญของการเรียนการสอนที่โรงเรียนวิถีพุทธ การจัดการ คือ การบูรณาการหลักธรรมทั้งที่เป็นความรู้ ศรัทธา ค่านิยม คุณธรรม และการฝึกปฏิบัติ หลักธรรม ในการเรียนการสอนโดยอาจกำหนดในระดับจุดเน้นหลักสูตรสถานศึกษาที่แทรกในทุก องค์ประกอบหลักสูตรสถานศึกษา หรือกำหนดในระดับหน่วยการเรียนรู้ หรือแผนการจัดการ เรียนรู้ หรือ แผนการจัดการเรียนรู้ที่ครูจะนำสู่การเรียนรู้ต่อไป การเตรียมกิจกรรมนักเรียน ที่โรงเรียนต้องคิดและกำหนดให้เหมาะสมกับนักเรียน ของตนมากที่สุด ซึ่งลักษณะกิจกรรมที่กำหนดเป็นกิจกรรมประจำวัน ประจำ สัปดาห์หรือประจำโอกาสต่างๆ และกิจกรรมวิถีชีวิต ซึ่งถ้าโรงเรียนเลือกและเตรียมการไว้ล่วงหน้าจะช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียน การจัดสภาพกายภาพสถานศึกษา ที่ครอบคลุมถึงอาคารสถานที่ ห้องเรียน แหล่งเรียนรู้ สภาพแวดล้อม อาณาบริเวณของสถานศึกษาซึ่งสถานศึกษาจำเป็นต้องคำนึงถึงการ จัด ให้เหมาะสมและมุ่งเน้นที่จะส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาไตรสิกขาให้มากที่สุด ระบบการ เรียนรู้ตามหลักสูตรสถานศึกษา การจัดบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ โดยผ่านการเตรียมการ การมอบหมายการรับผิดชอบของบุคลากรในการจัดกิจกรรมส่งเสริม หรือดูแลให้บรรยากาศปฏิสัมพันธ์เป็น กัลยาณมิตรเกิดขึ้น โดยจัดผ่านกิจกรรมที่ การกระตุ้นทุกคนให้ ทำตนเป็นตัวอย่างที่ดี การยกย่องผู้ทำความดี การปลูกสร้างศรัทธาค่านิยม

๓. พัฒนาระบบไตรสิกขา จุดเน้นการพัฒนา คือ นักเรียนของสถานศึกษา เป็น การพัฒนาระบบไตรสิกขาที่เป็นลักษณะบูรณาการ กิจกรรมการเรียนการสอนตามหลักสูตร และ กิจกรรมวิถีชีวิตต่างๆ เป้าหมายการพัฒนาจัดให้มีความชัดเจน ที่จะนำไปสู่การพัฒนาชีวิตที่สมบูรณ์ในที่สุดนอกการพัฒนา นักเรียน อันเป็นภาระหลักของ สถานศึกษาจำเป็นต้องทำ คือ ผู้บริหารและครูจะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนานักเรียน

๔. การดูแลสนับสนุนใกล้ชิด ปัจจัยส่งเสริมให้การดำเนินการพัฒนาเป็นไปอย่างราบรื่นมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ลักษณะของการดูแลสนับสนุนที่เหมาะสม ควรมีลักษณะของความเป็น กัลยาณมิตรที่ดีต่อการพัฒนานักเรียนหรือต่องาน กิจกรรมที่สำคัญคือ การนิเทศติดตาม ที่จะดูแลการดำเนินงานให้เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้

๕. การปรับปรุงและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ระบบบริหารจัดการที่กำหนดเพื่เน้นย้ำการพัฒนาที่ต้อง ดำเนินการ โดยนำข้อมูลในขั้นตอนต้นๆ มาพิจารณาแล้วกำหนดปรับปรุงหรือพัฒนา งานที่ดำเนินการอยู่ให้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้องค์ธรรมที่สนับสนุนการพัฒนางานคือ การมีอิทธิบาท ๔ (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) และอุปยญาตธรรม ๒ (ความไม่สันโดษในกุศลธรรม และความไม่ระย่อในการ พากเพียร)

๖. การประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงานขั้นตอนผลการดำเนินงานใน ช่วงเวลาหนึ่งๆ อาจเป็น ๑ ปีหรือ๓ ปีหรือเมื่อเสร็จสิ้นกิจกรรมในการประเมินจะเน้นข้อมูลที่เป็นเชิง ประจักษ์ เชื่อถือได้ ให้ข้อมูลที่ชัดเจน ที่สามารถนำไปสู่การเผยแพร่ผู้เกี่ยวข้องให้ทราบผลการ ดำเนินงานนั้นๆ และเป็นข้อมูลในการวางแผนดำเนินการอื่นๆ ต่อไป และในระบบประกันคุณภาพ ขั้นตอนนี้มีความสำคัญไม่น้อยต่อการเสนอให้ผู้เกี่ยวข้องยอมรับในการดำเนินการและ บริหารจัดการ

๒.๓.๒ การจัดวิถีพุทธสู่วิถีการเรียนรู้

๑. การจัดวิถีพุทธสู่วิถีการเรียนรู้มีหลักธรรมสำคัญสู่การจัดการเรียนรู้คือ

๑) ปรัตถุสัจ (ตามหลักกัลยาณมิตร)

๒) โยนิโสมนสิการ

๓) ไตรสิกขา

๔) ปัญญาอุตตมธรรมซึ่งมี

๒. องค์ประกอบในการจัดการเรียนรู้ดังนี้

๑) บูรณาการพุทธธรรม สู่การจัดการเรียนรู้ และการปฏิบัติจริงที่สอดคล้อง กับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตอย่างต่อเนื่อง

๒) จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในทุกสถานการณ์ทุกสถานที่ ทั้งโดยทางตรงและ ทางอ้อม

๓) ประสานความร่วมมือ วัด/คณะสงฆ์ และชุมชน ในการจัดการเรียนรู้

๓. แนวการจัดการเรียนรู้โรงเรียนวิถีพุทธประกอบด้วย

๑) หลักสูตรสถานศึกษา

๑.๑) สอดแทรก เพิ่มเติม พุทธธรรมในวิสัยทัศน์ คุณลักษณะอันพึง ประสงค์ของนักเรียน

๑.๒) เพิ่มเติม คุณธรรม จริยธรรม ในผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง

๑.๓) ให้มีการบูรณาการพุทธธรรมในการจัดหน่วยการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ

๑.๔) สอดแทรก ความรู้ และการปฏิบัติจริงในการเรียนรู้ทุกกลุ่มสาระ กิจกรรมพัฒนานักเรียน และสถานการณ์อื่นๆ นอกห้องเรียน ได้แก่บูรณาการในการเรียนรู้ บูรณา การในวิถีชีวิต และบูรณาการไตรสิกขาเข้าในชีวิตประจำวัน

๒) ครู

๒.๑) เป็นตัวอย่างที่ดีในลักษณะ "สอนให้รู้ ให้ทำดู อยู่ให้เห็น" อย่างสม่ำเสมอ

๒.๒) เป็นกัลยาณมิตรของนักเรียน มีเมตตาธรรม ความอ่อนโยน อดทน อดกลั้น และสร้างเสริมกำลังใจแก่นักเรียนอยู่เสมอ

๓) กระบวนการเรียนรู้

๓.๑) พัฒนานักเรียน รอบด้าน สมดุล สมบูรณ์ ทั้งกาย (กายภาวนา) ความประพฤติ(ศีลภาวนา) จิตใจ (จิตตภาวนา) ปัญญา (ปัญญาภาวนา)

๓.๒) จัดโอกาสส่งเสริมให้นักเรียนได้เรียนรู้ และปฏิบัติธรรมอย่าง สอดคล้องกับวิถีชีวิต

๓.๓) สร้างเสริมให้เกิดวัฒนธรรมแสงปัญญาและความเมตตา

๓.๔) เน้นให้เกิดการเรียนรู้แบบโยนิโสมนสิการ เข้าใจและค้นพบ คุณค่าแท้ของสิ่งต่างๆ

๓.๕) กิจกรรมเสนอแนะการพัฒนา

๓.๖) กิจกรรมนักเรียนในโรงเรียนวิถีพุทธ

๒.๓.๓ กิจกรรมเสนอแนะการพัฒนา

ในการจัดกิจกรรมของโรงเรียนวิถีพุทธนั้น ครูและผู้บริหารสามารถจัดพัฒนาได้ ตามหลักการ หลักคิดข้างต้น โดยให้เหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษา ในที่นี้ขอเสนอแนะ การจัดกิจกรรมไว้เป็นแนวทาง ๔ ลักษณะ คือ

๑. กิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตร

๑) พิธีแสดงตนเป็นพุทธมามกะ

๒) ประกาศมรยาทชาวพุทธ

๓) กิจกรรมค่ายพุทธบุตร (ตามสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา)

๔) กิจกรรมบริหารจัดการ เจริญปัญญา

๕) เรียนธรรมศึกษา/สอบธรรมศึกษา

๖) บรรพชาสามเณรฤดูร้อน เป็นต้น

๒. กิจกรรมประจำวัน/ประจำสัปดาห์ เช่น

๑) กิจกรรมหน้าเสาธง

๑.๑) กิจกรรมที่กระทำเพื่อรำลึกถึงชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ (ก่อนเคารพธงชาติ)

๑.๒) กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์แผ่เมตตาและสงบิณ (สมาธิ)

๑.๓) กิจกรรมพุทธศาสนาสู่ภาษาชีวิตวันละบท

๒) กิจกรรมน่องไหว้พี่ (ในแถวหน้าเสาธง)

๒.๑) กิจกรรมเดินแถวเข้าห้องเรียนอย่างมีสติ เช่น เดินพร้อมท่องคติ ธรรมขณะเข้าห้องเรียน

๒.๒) กิจกรรมทำความดีระหว่างวัน

๒.๓) กิจกรรมเดินอย่างมีสติก่อนเข้าโรงอาหาร

๒.๔) กิจกรรมกล่าวคำพิจารณาอาหารก่อนการรับประทานอาหาร

๒.๕) กิจกรรมรับประทานอาหารอย่างมีสติ เช่น มีกติกากว่าไม่ดั่ง ไม่หกไม่เหลือ

๒.๖) กิจกรรมขอบคุณหลังรับประทานอาหาร

๒.๗) กิจกรรมนั่งสมาธิ ๑ นาที ก่อนเรียน (อาจให้นักเรียนทำ
พร้อมกันหน้าห้องเรียน)

๓) กิจกรรมก่อนเลิกเรียน

๓.๑) กิจกรรมไหว้พระสวดมนต์

๓.๒) กิจกรรมรำลึกพระคุณของผู้มีพระคุณ

๓.๓) กิจกรรมท่องอาขยานสร้างสมาธิ เป็นต้น

๔) กิจกรรมประจำสัปดาห์

๔.๑) กิจกรรมสวดมนต์สรภัญญะประจำสัปดาห์

๔.๒) กิจกรรมทำบุญตักบาตรประจำสัปดาห์ (อาจทำในวันพระหรือ
วันที่สถานศึกษากำหนด)

๕) กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โรงเรียนวิถีส
พุทธควรจัดกิจกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วัน
มาฆบูชา วันเข้าพรรษา วันอัฐมีบูชา ดังนี้

๑) กิจกรรมวันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา วันมาฆบูชา และวันเข้าพรรษา
สถานศึกษา ผู้ปกครองและชุมชน ร่วมกิจกรรม ดังนี้

๑.๑) ทำบุญ ตักบาตรบริเวณสนามของสถานศึกษา

๑.๒) ฟังพระเทศน์ (โดยนักเรียนเป็นผู้ดำเนินพิธีกรรม)

๑.๓) เวียนเทียนที่วัด หรือในสถานศึกษา

๒) หล่อเทียนพรรษาและร่วมกับชุมชนในการหล่อเทียนและแห่เทียน
พรรษา

๓) สถานศึกษาจัดบรรยายภาควันสำคัญทางศาสนาโดยระดับองคิวิวิ
เหลือง เขียวธรรมจักร ธงฉัพพรรณรังสี และเปิดเพลงธรรมะทางวิทยุของสถานศึกษา (เสียงตาม
สาย)

๖) กิจกรรมพิเศษอื่นๆ เช่น

๑) กิจกรรมไขปัญหาธรรม

๒) กิจกรรมวันสำคัญของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

๓) กิจกรรมการประเมินผลการทำความดี

๔) กิจกรรมยกย่องเชิดชูเกียรติผู้ทำความดี

๕) กิจกรรมอาสาตาวีเศษ (มีผู้สังเกตพฤติกรรมของผู้ปฏิบัติธรรม)

๖) กิจกรรมบันทึกความดีของผู้ปฏิบัติธรรม

๗) กิจกรรมต้นไม้พูดได้(เน้นคติธรรม)

๘) กิจกรรมจัดนิทรรศการผลงานทางพระพุทธศาสนา

๙) กิจกรรมการกำหนดทักษะและความรู้ทางพระพุทธศาสนา

๑๐) กิจกรรมสมาทานศีลในวันพระ

๑๑) กิจกรรมสร้างสรรค์สังคม เช่น ทำความสะอาดห้องน้ำ

๑๒) กิจกรรมปฏิสัมพันธ์ เช่น ครูต้อนรับทักทายนักเรียนด้วยกิริยาจาก อ่อนหวาน และสัมผัสที่ประกอบด้วยเมตตา

๑๓) กิจกรรมต้นไม้อิฐฐาน กิจกรรมอิฐฐานก่อนเรียน

๑๔) กิจกรรมอบรมธรรมะ ๕ นาที (อาจจัดสัปดาห์ละ ๑ ครั้ง) ๑๕) กิจกรรมถือศีล นอนวัด ปฏิบัติธรรมช่วงเช้าพรรษา

๒.๓.๔ การพัฒนาบุคลากรและคุณลักษณะบุคลากรโรงเรียนวิถิพุทธ

ผู้บริหารสถานศึกษา ครู และบุคลากรมีความสำคัญต่อการพัฒนานักเรียนในระบบ ไตรสิกขา ทั้งในฐานะเป็นผู้อบรมสั่งสอน ผู้จัดการเรียนรู้ และการเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติ ตน บุคลากรทุกคนพัฒนาตามหลักไตรสิกขา มีคุณลักษณะเป็นผู้มีความรู้พุทธธรรมเป็นอย่างดี ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ สามารถจัดการเรียนรู้ตามวิถิพุทธ และเป็นกัลยาณมิตร มีลักษณะของการเป็นผู้ ที่ "สอน ให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น" พร้อมจะช่วยให้แก่นักเรียนพัฒนาได้เป็นอย่างดี

๒.๓.๔.๑ แนวทางการจัดพัฒนาบุคลากร

- ๑) วิเคราะห์สภาวะธรรมหรือภูมิธรรม ธรรมวุฒิ และลักษณะของบุคลากร
- ๒) ค้นหาบุคลากรแนวร่วมหรือแกนนำ
- ๓) วางแผนพัฒนาบุคลากร โดยการสร้างศรัทธา สร้างความเข้าใจด้วยวิธีที่ เหมาะสมกับลักษณะของบุคลากร
- ๔) จัดกิจกรรมที่เป็นตัวอย่างสะท้อนให้เห็นความสำเร็จ ทั้งกิจกรรมและ รูปธรรมและกิจกรรมพัฒนาจิต
- ๕) ให้การยกย่อง ชมเชย แก่บุคลากรที่พัฒนาจนเป็นแบบอย่างได้
- ๖) ลักษณะกิจกรรมพัฒนาบุคลากร เช่น การจัดอบรมใหญ่ประจำปี, จัดการ พัฒนาจิตใจ เจริญปัญญาอยู่ยงรายสัปดาห์ หรือรายเดือน, จัดกลุ่มสนทนาธรรม, จัดฟังเทศน์ ปฏิบัติ ธรรมในโอกาสสำคัญ, จัดศึกษาดูงาน หรือปฏิบัติธรรมในสำนักต่างๆ, ส่งเสริมการศึกษา ปฏิบัติ ธรรม และสอบอารมณ์ (วิปัสสนา)

๒.๓.๔.๒ คุณลักษณะสำคัญของบุคลากรโรงเรียนวิถิพุทธ

- ๑) ศรัทธาในพระพุทธศาสนา
- ๒) ละเลิกจากอบายมุข
- ๓) ถือศีล ๕ เป็นนิจ
- ๔) มีอุดมการณ์ที่จะพัฒนาตนเองและดำเนินชีวิตที่ดีงาม
- ๕) เป็นผู้นำและปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างในการทำความดี
- ๖) มีอุดมการณ์ที่จะพัฒนาตนเองและดำเนินชีวิตที่ดีงาม
- ๗) มีความเป็นกัลยาณมิตรต่อศิษย์

๒.๓.๕ การเกื้อกูลสัมพันธ์โรงเรียนวิถิพุทธและชุมชน

โรงเรียนวิถิพุทธเพียรพัฒนาตนมีผลการพัฒนานักเรียนเป็นที่ยอมรับและศรัทธาของ ชุมชนเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสถานศึกษา จัดระดมสรรพกำลังลักษณะต่างๆ ใน การพัฒนางานทุกด้านของสถานศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การพัฒนานักเรียน โรงเรียนวิถิพุทธ บริการวิชาการ อาคารสถานที่ ร่วมมือสนับสนุนกับชุมชน ในการพัฒนาภูมิธรรม ภูมิปัญญา คุณธรรม

จริยธรรม และกิจกรรมสัมาอาชีวะต่างๆ แก่ชุมชน สังคม ด้วยเมตตา ธรรมและด้วยความเป็นกัลยาณมิตร เพื่อให้เกิดความเจริญงอกงามและสันติสุขซึ่งมีกิจกรรม เสนอแนะเกื้อกูลสัมพันธ์ดังนี้

๑. สถานศึกษา บ้าน วัด ชุมชน ดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันตามประเพณี เช่น กิจกรรมหล่อเทียนพรรษา การทอดกฐิน ทอดผ้าป่า กิจกรรมวันพ่อวันแม่ เป็นต้น

๒. สถานศึกษานำบุคลากร นักเรียน ร่วมกิจกรรมของวัดและชุมชน เช่น กิจกรรมทำความสะอาดวัด ซึ่งอาจจัดในช่วงกิจกรรมพัฒนานักเรียน หรือกิจกรรมช่วยเหลือ สังคมอื่นๆ

๓. สถานศึกษาต้องเป็นของชุมชนโดยเปิดต้อนรับผู้ปกครอง และชุมชน ตลอดเวลา (Open House) เพื่อให้ผู้ปกครองได้มีโอกาสเสนอข้อคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการกิจต่างๆ เช่นดูแลความสะอาดห้องน้ำ ดำเนินการเชิญผู้ทรงภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนา ภูมิ ปัญญาท้องถิ่นมาช่วยสถานศึกษาในการจัดการเรียนรู้ เป็นต้น

๔. เปิดห้องสมุดเพื่อให้ชุมชนใช้บริการได้ในวันหยุด รวมทั้งสนามกีฬา หอประชุม

๕. เป็นศูนย์กลางของชุมชนในด้านวิชาการ วิชาชีพ เช่น จัดอบรมให้ความรู้แก่ผู้ปกครองในเรื่องคอมพิวเตอร์ และระบบไอทีต่างๆ จัดร้านค้าของสถานศึกษาเพื่อให้ผู้ปกครองนำผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร ผลิตภัณฑ์ต่างๆ มาขาย โดยนักเรียนเป็นผู้ดูแลกิจการ

๖. ร่วมกับวัดในชุมชนจัดการเรียนธรรมศึกษา กิจกรรมทางด้านศาสนาต่างๆ เช่น นิมนต์พระสงฆ์มาแสดงพระธรรมเทศนา เชิญวิทยากรมาให้ความรู้แก่เยาวชนในเรื่องต่างๆ ในวันหยุด จัดทัศนศึกษาทางธรรม เป็นต้น

๗. จัดกิจกรรมเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษา บ้าน วัด ชุมชน เช่น จัดการแข่งขันกีฬา จัดกิจกรรมปัจฉิมนิเทศโดยเชิญผู้ปกครองมาร่วมนำอาหารมารับประทาน ร่วมกัน จัดค่ายครอบครัว

๘. เสริมความเข้มแข็งของระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน เช่น การเยี่ยมบ้าน นักเรียน ช่วยเหลือนักเรียนแก้ไขปัญหาครอบครัว เป็นต้น

๙. ประชาสัมพันธ์ผลงานของโรงเรียนในรูปแบบต่างๆ เช่น จัดทำหนังสือพิมพ์ หรือวารสารของสถานศึกษา เผยแพร่แก่ผู้ปกครอง ศิษย์เก่า ชุมชน เป็นต้น

๑๐. ยกย่องเชิดชูเกียรติของผู้กระทำความดีทั้ง ครู อาจารย์ นักเรียน บุคลากร ของสถานศึกษาและบุคคลในชุมชน เพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่บุคคลทั่วไป เพื่อให้วิถีพุทธเป็นวิถีชีวิต ของคนทั้งชุมชน

๒.๓.๖ ตัวชี้วัดการดำเนินงานการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา

สำนักงานพัฒนานวัตกรรมการจัดการศึกษา ได้กำหนดเกณฑ์ในการประเมินผลการดำเนินการ และเป็นการพัฒนาระบบการประเมินคุณภาพการดำเนินงาน ซึ่งตรวจสอบ และการประเมินผล เป็นขั้นตอนสำคัญของการปฏิบัติงานทุกเรื่อง ซึ่งจะมีวัตถุประสงค์แตกต่างกัน ใน

รายละเอียด แต่วัตถุประสงค์หลักก็เพื่อรับทราบผลการดำเนินงานเรื่องนั้นและเพื่อนำผลมา ปรับปรุง การดำเนินงานให้ดียิ่งขึ้นไป^{๓๗}

ตัวชี้วัดการดำเนินงานการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาประกอบด้วย ๔ ด้านใหญ่ คือ ด้านปัจจัยนำเข้าด้านกระบวนการ ด้านผลผลิต และด้านผลกระทบ ในแต่ละด้านมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๑. ด้านปัจจัยนำเข้า (Input) กำหนดเฉพาะปัจจัยสำคัญที่จะเป็นเงื่อนไขหลักๆ และส่งผล อย่างชัดเจน ต่อการพัฒนานักเรียนและงานโรงเรียนวิสุทธิพุทธตามระบบไตรสิกขา ตัวชี้วัด ด้านปัจจัยนำเข้านี้เพื่อให้ทุกฝ่ายตระหนักถึงความสำคัญเชิงเหตุและผลของการดำเนินการพัฒนาซึ่ง มีจุดเน้นในแต่ละด้านเป็นตัวกำหนดในการพัฒนาทั้งระบบโรงเรียน มาตรฐานด้านปัจจัยนำเข้าที่ ต้องการ คือ โรงเรียนมีบุคลากรที่มี คุณลักษณะที่ดีในวิสุทธิพุทธ มีการบริหารจัดการ มีหลักสูตร มีแหล่ง เรียนรู้และสภาพแวดล้อมที่ ส่งเสริมการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา ตัวชี้วัดด้านปัจจัยนำเข้า ประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก ๓ ด้าน คือ

๑.๑ ด้านคุณคุณลักษณะที่ดีของบุคลากรในโรงเรียน ได้แก่

๑) ผู้บริหารประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีในด้านการทำงานตาม หลักธรรมในพระพุทธศาสนา

๒) ผู้บริหารมีความจริงใจในการทำงาน

๓) ผู้บริหารมีความเข้าใจถูกต้องตามหลักไตรสิกขา

๔) ครูมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับหลักพุทธธรรม (ลด ละ เลิก อบายมุข)

๕) ครูมีความเป็นกัลยาณมิตรต่อศิษย์

๖) ครูมุ่งมั่นพัฒนาให้นักเรียนเกิดความเจริญงอกงามตามหลักไตรสิกขา

๗) ครูรู้และเข้าใจหลักการพัฒนานักเรียนตามหลักไตรสิกขา

๑.๒ ด้านการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบ ได้แก่

๑) โรงเรียนส่งเสริมให้มีการบูรณาการหลักไตรสิกขาในการจัดการเรียน การสอน

๒) โรงเรียนได้จัดกิจกรรมต่างๆเช่นอบรม สัมมนา การเข้าค่ายปฏิบัติ ธรรมแก่บุคลากรในแต่ละปีการศึกษา

๓) โรงเรียนเชิญผู้ปกครอง วัด และชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา นักเรียนโดยเน้นการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา

๔) โรงเรียนมีการร่วมมือกับผู้ปกครอง วัด และชุมชนเพื่อพัฒนานักเรียน

๑.๓ ด้านการจัดการด้านกายภาพและสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย

๑) สภาพแวดล้อมในโรงเรียนสะอาดและปลอดภัย

๒) โรงเรียนจัดสภาพแวดล้อมได้สะอาด ร่มรื่นเป็นธรรมชาติ เยียบสงบ เอื้อต่อการเรียนการสอน

^{๓๗} สำนักพัฒนาวัดกรรมการจัดการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน,ตัวชี้วัด การดำเนินงานโรงเรียนวิสุทธิพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๘), หน้า ๑-๖.

๒. ด้านกระบวนการ (Process) ซึ่งกำหนดโดยเอกสารการดำเนินงานโรงเรียนวิถีพุทธ เป็นกรอบแนวคิดสำคัญ การกำหนดปัจจัยด้านนี้เพื่อส่งเสริมให้กระบวนการพัฒนาเป็นไปอย่างชัดเจน รอบคอบ และมีประสิทธิภาพ ที่ส่งเสริมให้นักเรียนได้รับการพัฒนาอย่างแท้จริงตามระบบ^{๓๘} ไตรสิกขามาตรฐานด้านกระบวนการที่ต้องการให้เกิดคือโรงเรียนจัดบรรยากาศและกิจกรรมการเรียนรู้ การสอนเพื่อพัฒนานักเรียนได้เป็นไปตามหลักไตรสิกขาและบูรณาการในวิถีชีวิต ตัวชี้วัดด้านกระบวนการ ประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก ๓ ด้าน คือ

๒.๑ ด้านการเรียนการสอนที่บูรณาการไตรสิกขา ได้แก่

๑) โรงเรียนเจริญวิทยากร(พระสงฆ์และฆราวาส) ผู้มีภูมิปัญญาทางพุทธศาสนาสอนนักเรียนสม่ำเสมอ

๒) โรงเรียนจัดการเรียนรู้โดยผู้จัดการศึกษาได้จัดการศึกษาอย่างมีความสุข

๓) ด้านการวัดประเมินผล

๔) โรงเรียนมีการใช้สื่อการเรียนรู้ที่ทันสมัย

๕) โรงเรียนจัดให้นักเรียนไปเรียนรู้ที่วัดหรือศาสนสถานที่ใช้เป็นแหล่งเรียนรู้ประจำของโรงเรียนอย่างต่อเนื่อง

๖) โรงเรียนมีการวัดประเมินผลตามสภาพจริงครอบคลุมตามหลักไตรสิกขา

๗) โรงเรียนจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการใฝ่รู้และแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง

๘) โรงเรียนจัดกิจกรรมบริหารจัดการจิตเจริญปัญญาในกิจกรรมการดำรงชีวิตประจำวัน

๒.๒ ด้านการจัดบรรยากาศและปฏิสัมพันธ์ที่เป็นกัลยาณมิตร ได้แก่

๑) โรงเรียนส่งเสริมความสัมพันธ์แบบกัลยาณมิตร ทั้งนักเรียน ครู และต่อผู้ปกครอง

๒) โรงเรียนส่งเสริมบุคลากรและนักเรียนให้ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีต่อผู้อื่น

๓) โรงเรียนส่งเสริม ยกย่องเชิดชู ผู้ทำดี เป็นประจำ

๔) โรงเรียนส่งเสริมให้มี บรรยากาศ ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน ใฝ่สร้างสรรค์

๒.๓ ด้านการจัดกิจกรรมพื้นฐานชีวิต ได้แก่

๑) โรงเรียนส่งเสริมกิจกรรมการรับผิดชอบ ดูแลรักษา พัฒนาอาคารสถานที่อย่างสม่ำเสมอ

๒) โรงเรียนส่งเสริมกิจกรรมการรับผิดชอบ ดูแลรักษา พัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างสม่ำเสมอ

๓) โรงเรียนส่งเสริมให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการรักษาและสืบต่อพระพุทธศาสนา

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า๖.

๔) โรงเรียนจัดกิจกรรมส่งเสริมการระลึกและศรัทธาในพระรัตนตรัยในโอกาสสำคัญอย่างต่อเนื่อง

๕) โรงเรียนฝึกฝนอบรมให้เกิด ความรู้เข้าใจเหตุผลและได้ ประโยชน์ตามคุณค่าแท้ ตามหลักไตรสิกขา

๖) โรงเรียนส่งเสริมให้นักเรียนปฏิบัติกิจกรรมพระพุทธศาสนาอย่างเห็นคุณค่า

๓. ด้านผลผลิต (Output) กำหนดเฉพาะผลที่เกิดกับนักเรียน กำหนดโดยวิเคราะห์จาก หลักภavana ๔ คือ มื้อองค์ประกอบด้าน กาย ศีล จิต และปัญญา ซึ่งเป็นผลที่นักเรียนควรได้รับจาก การพัฒนาตามระบบไตรสิกขา การกำหนดปัจจัยด้านนี้ เพื่อส่งเสริมให้สถานศึกษามีเป้าหมายการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา เพื่อพัฒนานักเรียนอย่างชัดเจน โดยมีผลที่ต้องการคือนักเรียนได้รับการ พัฒนาเป็นผู้มีคุณลักษณะ ครอบคลุมภavana ๔ ดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่าและมีความสุขซึ่งตัวชี้วัดด้านผลผลิต มี ๑ องค์ประกอบ คือ การพัฒนากาย ศีล จิต และปัญญาอย่างบูรณาการภavana ๔ ได้แก่

- ๓.๑ นักเรียนดูแลการแต่งกายให้สะอาดเรียบร้อย
- ๓.๒ นักเรียนปฏิบัติตามหลักศีล ๕ เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต
- ๓.๓ นักเรียนมีความรับผิดชอบ ซื่อสัตย์ตรงต่อเวลา
- ๓.๔ นักเรียนเชื่อมั่นผลของการทำความดี
- ๓.๕ นักเรียนทำงานและเรียนรู้ด้วยความตั้งใจ อดทน ขยันหมั่นเพียร
- ๓.๖ นักเรียนเป็นผู้มีสุขภาพจิตดี แจ่มใส ร่าเริงเบิกบาน
- ๓.๗ นักเรียนใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษาใฝ่สร้างสรรค์พัฒนาตนเองอยู่เสมอ
- ๓.๘ นักเรียนรู้จักบริโภคใช้สอยปัจจัย ๔ (อาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย ยารักษา

โรค) อย่างรู้คุณค่าที่เหมาะสมกับวัย

- ๓.๙ นักเรียนมีการดำรงชีวิตอย่างเกื้อกูลสิ่งแวดล้อม
- ๓.๑๐ นักเรียนรู้จักใช้จ่ายอย่างเห็นคุณค่าของการดำรงชีวิต
- ๓.๑๑ นักเรียนเป็นผู้มีความ เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ แบ่งปัน ต่อกัน
- ๓.๑๒ นักเรียนเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที, หิริและโอตตปปะ
- ๓.๑๓ นักเรียนเห็นคุณค่าของศีล สมาธิ ปัญญา
- ๓.๑๔ นักเรียนเป็นผู้มีความเข้าใจที่ถูกต้องในไตรสิกขา
- ๓.๑๕ นักเรียนตระหนักเรื่องราว บาป-บุญ คุณ-โทษในการกระทำ
- ๓.๑๖ นักเรียนใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษาแสวงหาความจริงด้วยตนเอง
- ๓.๑๗ นักเรียนรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมในปัจจุบัน
- ๓.๑๘ นักเรียนสามารถแก้ไขปัญหาด้วยสติรู้ตัวปัญญารู้คิดของตน

๔. ด้านผลกระทบ (Impact) ผลการพัฒนาตามระบบไตรสิกขาที่ สถานศึกษาดำเนินการทั้งระบบแล้วก่อให้เกิดผลดีและผลต่อเนื่องกับผู้เกี่ยวข้องนอกสถานศึกษาซึ่ง ประกอบด้วย บ้าน (ผู้ปกครอง ชุมชน) วัด และราชการอื่น มาตรฐานด้านผลกระทบที่ต้องการให้ เกิดคือ บ้าน วัด โรงเรียน ได้รับประโยชน์จากการจัดการเรียนการสอนแบบไตรสิกขาและเกิดความ สมานฉันท์ร่วมมือ

กันพัฒนาโรงเรียนและสังคมตามหลักไตรสิกขาอย่างต่อเนื่องซึ่งมี ๑ องค์ประกอบคือ อ บ ว ร ได้รับประโยชน์จากการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาได้แก่

๔.๑ นักเรียนปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคมส่วนรวมที่ตนอาศัยอยู่

๔.๒ นักเรียนมีส่วนร่วมในการทำความดีช่วยพัฒนาสังคมส่วนรวมที่ตนอาศัยอยู่

๔.๓ นักเรียนสามารถอยู่ร่วมกับชุมชนของตนได้อย่างมีความสุข

๔.๔ นักเรียนเห็นผลดีของการทำความดีของตน

๔.๕ นักเรียนใช้สอยสิ่งต่าง ๆ อย่างรู้คุณค่า

๔.๖ นักเรียนรู้จักวิเคราะห์และเลือกรับสื่อที่เหมาะสมทางสังคมออนไลน์

๔.๗ นักเรียนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนที่ตนอยู่อาศัย

จุดมุ่งหมายของตัวชี้วัดการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขานี้ เพื่อเป็นเครื่องมือในการ ทบทวนและพัฒนาตนเองได้อย่างมีทิศทางที่ชัดเจนมากขึ้น และผู้เกี่ยวข้องทุกระดับสามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการนิเทศติดตาม หรือประเมินผลการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาได้ ในระดับสากล เพื่อให้เป็นมาตรฐานกลางสำหรับการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา

๒.๓.๗ การเรียนการสอนที่บูรณาการไตรสิกขา

มีการเรียนการสอนที่มีเป้าหมายเพื่อพัฒนานักเรียนให้เป็นมนุษย์ที่ สมบูรณ์ทั้งด้านร่างกาย ด้านอารมณ์ ด้านสังคม ด้านสติปัญญา และด้านจิตวิญญาณ เพื่อ เปลี่ยนแปลงและส่งเสริมความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ในความหมายคือให้นักเรียน ได้ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์อันประกอบด้วยคุณค่าความเป็นมนุษย์ ทั้ง ๕ ประการบูรณาการไตรสิกขา ได้แก่ ธรรมะ (ความประพฤติชอบ) อหิงสา (ความไม่ เบียดเบียน) จัดเป็นศีลสิกขา สันติ(ความสงบ) เปรมมา (ความรักความเมตตา) จัดเป็นจิตตสิกขา และ สัตยะ (ความจริง) จัดเป็นปัญญาสิกขา ดังนั้นวิธีการจัดการเรียนการสอนของครูจึงต้องเป็นไปเพื่อการบรรลุเป้าหมายทางการศึกษาของโรงเรียน และวิธีการสอนของครูจะ มีหลักการสอนที่เน้นการนำเอาคุณค่าของความเป็นมนุษย์ทั้ง ๕ ประการมาอธิบายในการเรียนการสอนควบคู่ไปกับการการสอนรายวิชาความรู้ทั่วไป หลักการสอนตรง ๕ ประการ คือ การสวดมนต์ และการนั่งสมาธิ เป็นจุดเริ่มต้นของการสอนในทุกชั้นเรียนทุกครั้ง จากนั้นเล่านิทานที่เกี่ยวข้องกับ คุณธรรมที่ครูต้องการให้นักเรียนเรียนรู้ และร้องเพลงที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรมข้อนั้นจบลงด้วยการ ทำกิจกรรมที่นักเรียนสนใจและสอดคล้องกับคุณธรรมนั้น ๆ

จุดมุ่งหมายของการศึกษาในโรงเรียน คือ การพัฒนาอุปนิสัยที่ดีงามในตัว นักเรียนให้สมบูรณ์ อุปนิสัยที่ดีงามก็คือคุณค่าของความเป็นมนุษย์ทั้ง ๕ ประการซึ่งเกี่ยวข้องกับ การพัฒนาในทุก ๆ ด้านของมนุษย์ ดังนั้นเมื่อมีความต้องการมนุษย์ผู้มีความสมบูรณ์มีศักยภาพ อย่างเต็มที่ วิธีการจัดการศึกษาของโรงเรียนจะต้องพัฒนาคุณค่าความเป็นมนุษย์ทั้ง ๕ ประการบูรณาการไตรสิกขาตามองค์ประกอบดังต่อไปนี้

๑. ศีลสิกขา

๑.๑ ธรรมะ (ความประพฤติชอบ) ความประพฤติชอบจะช่วยพัฒนาด้าน กายภาพของนักเรียน โรงเรียนต้องสอน ให้นักเรียนรู้จักใช้มือของเขาในการกระทำสิ่งที่ดี รู้จักช่วยเหลือผู้อื่นและกระทำหน้าที่ของตนเอง ให้ดีที่สุดเท่าที่สามารถกระทำได้ ต้องสอนให้นักเรียนใช้

ปากและลิ้นพูดแต่ความจริง พูดแต่สิ่งที่ดี และมีประโยชน์ พูดด้วยความอ่อนหวานเต็มไปด้วยความรัก ความเมตตาต่อผู้อื่น หูก็ใช้ฟังแต่สิ่งที่ดี ฟังเรื่องราวดีมีสาระประโยชน์ต่อตนเอง ตาก็ใช้มองแต่สิ่งที่ดี รู้เห็นบทเรียนจากสิ่งที่อยู่รอบตัว ดังนั้นการที่จะปฏิบัติตนด้วยความประพฤติชอบจะต้องป้อนข้อมูลที่จำเป็นและสำคัญ ให้กับจิตสำนึกเพื่อที่จะยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น ในขณะเดียวกันความประพฤติชอบนี้จะสร้าง โปรแกรมที่สำคัญให้กับชีวิตนักเรียนด้วย เพราะทุกสิ่งจะถูกบันทึกไว้ในจิตใต้สำนึก การเรียนการสอนของโรงเรียนจะยึดหลัก ๓ H คือ Head - สมอง, Heart-หัวใจ และ Hand-การกระทำ หมายถึง การกระทำทุกอย่างต้องสอดคล้องกับสมองและหัวใจ การเรียนการสอนจึงเริ่มต้นจากคิดดี คิดดีแล้วค่อยทำ แล้วค่อยพูดออกเป็นการกระทำที่ดี ดังนั้นในการช่วยให้นักเรียนมีความประพฤติชอบนั้น จึงมีวิธีสอดแทรกคุณค่าของความเป็นมนุษย์เข้าไปในบทเรียนด้วย

ในการปลูกจิตสำนึกที่ดีเพื่อเป็นบ่อเกิดของความประพฤติชอบของนักเรียน นั้น ครูจะปลูกฝังผ่านทั้งทางการเรียนการสอนและกิจกรรมประจำวันของนักเรียนด้วย กล่าวคือ การตื่นแต่เช้า เวลา ๐๕.๐๐ น. สวดมนต์ นั่งสมาธิ การเรียนกับธรรมชาติรอบตัว นักเรียน ทุกคนจึงเปี่ยมล้นไปด้วยจินตนาการและความคิดสร้างสรรค์ในการบูรณาการวิชาความรู้ไปสู่การใช้ ชีวิตแม้กระทั่งตอนก่อนจะรับประทานอาหารในทุก ๆ มื้อของโรงเรียน จะมีบทสวดมนต์ที่เป็นการ กล่าวเตือนจิตสำนึกให้กับนักเรียนอยู่ตลอดเวลา บทสวดคือ "เราขอขอบพระคุณคุณพ่อคุณแม่ผู้ให้ ชีวิตเรามา เราขอขอบพระคุณคุณครูผู้อบรมสั่งสอนและธรรมชาติผู้ให้อาหารกับเรา เราขอตั้งใจ รับประทานอาหารนี้เพื่อเป็นประโยชน์ในการทำหน้าที่ของเราให้สมบูรณ์และรับใช้ช่วยเหลือทุก คนด้วยความรัก ความเสียสละและอ่อนน้อมถ่อมตน" ใน ทุก ๆ วันนี้นักเรียนได้กล่าวบทสวดนี้จึง เป็นการรับข้อมูลที่ดีย่อยกระดับจิตใจให้ดีขึ้น จนเกิดเป็นคุณลักษณะนิสัยที่ดีอยู่ในจิตใต้สำนึกของ นักเรียนอย่างถาวร

๑.๒ อหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) ความไม่เบียดเบียนนั้น เป็นคุณค่าความเป็นมนุษย์ที่ช่วยในการพัฒนานักเรียน ในด้านสังคม การอยู่ร่วมกับผู้อื่น กล่าวคือ ความไม่เบียดเบียน คือ การใช้ร่างกาย วาจาและจิตใจ ของมนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว สิ่งแวดล้อมอันประกอบด้วยมนุษย์ สังคม สัตว์ ธรรมชาติ โลกและจักรวาล มนุษย์นั้นควรอยู่ร่วมกันกับสิ่งแวดล้อมอย่างมีความสุข มนุษย์ไม่ ควรสร้างความเดือดร้อนใด ๆ ให้กับสิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะด้วยร่างกายหรือจิตใจ มนุษย์เราควรระลึก ไว้เสมอว่าตัวเรานั้นก็เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อม หากมนุษย์ทำร้ายผู้อื่นหรือทำร้ายสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะทางใดก็ตาม ก็เท่ากับว่ามนุษย์กำลังทำร้ายตัวเองแต่หากเรารักผู้อื่น เราก็ก่อให้เกิดความรัก กลับคืนเช่นกัน การทำร้ายผู้อื่นนั้นไม่ได้หมายถึงการทำร้ายร่างกายอย่างเดียวเท่านั้น เพราะ บางครั้งมนุษย์อาจทำร้ายหรือเบียดเบียนผู้อื่นด้วยคำพูดหรือความคิดได้ คำพูดและความคิดนั้นมี อิทธิพลมากต่อความรู้สึก ความคิดก็เป็นแรงผลักดันที่สามารถ ส่งผลต่อการทำร้ายผู้อื่นได้ ดังนั้นมนุษย์ต้องรู้จักควบคุมความคิดและคำพูดไม่ให้ไปทำร้ายผู้อื่น ต้องพยายามทำจิตใจให้เต็มไปด้วยความคิดที่มีเมตตาต่อผู้อื่น

นอกจากการไม่เบียดเบียนมนุษย์ด้วยกันแล้ว ครูต้องรู้จักให้นักเรียนไม่เบียดเบียนธรรมชาติรอบ ๆ ตัว ทั้งสัตว์ พืช ต้นไม้ต่าง ๆ ควรทำความเข้าใจให้นักเรียนรับรู้ว่าเป็นระบบนิเวศ สิ่งมีชีวิตและธรรมชาติมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน เช่น ถ้าสัตว์ชนิดหนึ่งสูญพันธุ์ไป มันก็จะมีผลต่อสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และธรรมชาติโดยรวม มนุษย์เราควรเข้าใจสัจธรรมที่ว่าเรานั้นเป็น หนึ่ง

เดียวกับทุกสิ่ง หากเราทำร้ายสิ่งใดก็คือการทำร้ายตนเอง ดังนั้น ครูต้องสอนให้นักเรียนรัก ธรรมชาติ และดูแลธรรมชาติในทุก ๆ ด้าน เพราะมนุษย์และธรรมชาติต้องอยู่ร่วมกัน^{๓๙}

๒. จิตตสิกขา

๒.๑ สันติ (ความสงบสุข) ความสงบสุขจะช่วยพัฒนานักเรียนในด้านอารมณ์ และจิตใจ วิธีการเรียนการสอนของครูจะเป็นไปในแนวทางที่ป้องกันไม่ให้เกิดความโกรธ ความต้องการ ความอิจฉาริษยา ความยึดมั่นถือมั่น ความหยิ่งยโสและอารมณ์ในด้านลบต่างๆออกจากจิตสำนึก ของนักเรียน การที่จะทำเช่นนั้นได้ขั้นแรกต้องสร้างความรักความเมตตาให้เกิดขึ้นในจิตใจ ของ นักเรียนก่อน เพราะความรักจะช่วยให้เกิดความสงบในตัวของนักเรียน ครูต้องสอนให้นักเรียนรู้ที่จะ ควบคุมตนเองและควบคุมจิตใจด้วยการทำสมาธิหรือการนั่งสงบนิ่ง การทำสมาธิจะช่วยให้อารมณ์สงบ เยือกเย็นและยังช่วยให้ความจำดีขึ้นซึ่งก็หมายถึง เมื่อจิตใจสงบแล้วนักเรียนสามารถดึงเอา ข้อมูลที่ นักเรียนต้องการจากจิตใต้สำนึกออกมาใช้ได้

จิตใจของมนุษย์ประกอบด้วยจิตสำนึกที่รับรู้ได้และอีกส่วนที่ไม่ได้รับรู้ ส่วนที่ไม่ได้รับรู้นั้นแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ จิตใต้สำนึกและจิตเหนือสำนึกจิตเหนือสำนึก คือ การหยั่งรู้หรือ มโนธรรม ส่วนจิตใต้สำนึก คือ ความจำและ ประสบการณ์ในอดีตซึ่งเกิดจากสภาพแวดล้อมและ ประสบาสัมผัสทั้ง ๕ ไม่ว่าจะเป็นเห็น ได้ยิน สัมผัส คิดหรือมีประสบการณ์อะไร มนุษย์ก็จะเก็บบันทึก เอาไว้ในจิตใต้สำนึก จิตใต้สำนึกจะไม่ ลืมอะไรเลย แต่การที่จะจำได้ต้องเรียกข้อมูลจากจิตใต้สำนึกให้ ขึ้นมาอยู่ในระดับจิตเหนือสำนึกให้ ได้ก่อน ซึ่งหากจะเรียกข้อมูลนั้นจากจิตใต้สำนึกให้ได้หรือเรียกว่า เป็นการพัฒนาความจำของตัว เราได้ก็คือ การใช้วิธีการฝึกสมาธินั่นเอง อารมณ์ความโกรธ ราคะ ความอิจฉาต่าง ๆ ของนักเรียนก็ จะอยู่ในสภาวะของความสงบสุขตลอดเวลาในชีวิต จิตใจของ นักเรียนย่อมสูงขึ้นสู่ระดับจิตเหนือ สำนึก การฝึกสมาธิจะช่วยให้การยกระดับจิตใจเป็นไปได้เร็วยิ่งขึ้น จิตเหนือสำนึกคือจิตที่บริสุทธิ์ซึ่งรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง อันเป็นมโนธรรมที่อยู่ภายในตัวของมนุษย์ซึ่งคอย ขึ้นนำในชีวิตของมนุษย์คือ ครูที่อยู่ในตัวเราเป็นจุดกำเนิดของแรงบันดาลใจและความหยั่งรู้ภายในตัว เรา ทั้งนี้การฝึกสมาธิถือ ว่าเป็นสิ่งที่มีประโยชน์แก่ๆ คน เพราะเมื่อนักเรียนสามารถมีสมาธิในการ เรียนมากขึ้นก็จะช่วย ให้มีความจำที่ดีมากขึ้น อันเป็นผลดีต่อการเรียนต่อไป

โรงเรียนใช้หลัก "Educare" โดยมุ่งสิ่งที่ดีจากนักเรียนมาเป็นแนว ทาง การจัดการเรียนการสอน โดยการตั้งคำถามที่ดีและสร้างสรรค์ โน้มนำให้สวดมนต์ปฏิบัติ สมาธิ ระลึกถึง บุญคุณของคนอื่น บุญคุณของสรรพสิ่ง มีความอ่อนน้อม มีความเคารพ มีความ เมตตา กรุณาต่อผู้อื่น ให้กับนักเรียน โดยครูเป็นผู้มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในความพยายามที่จะดึง ศักยภาพซ่อนเร้นหรือ ความดีงามที่มีอยู่ในตัวนักเรียนออกมาให้ได้มากที่สุด เป็นวิธีการเรียนการสอนที่กระตุ้นความดีงาม ของนักเรียนด้วยการใช้การแสดงความรักของครูต่อนักเรียน ความจริงใจ ความเป็นกันเอง การให้ เกียรติแก่นักเรียน เพื่อมุ่งพัฒนาความดีงามในตัวนักเรียนให้ปรากฏออกมาให้ ชัดเจนเป็นรูปธรรม

๒.๒ เปรมา (ความรักความเมตตา) ความรักความเมตตาเป็นคุณธรรมพื้นฐาน ของอุปนิสัยที่ดีงาม ความรักความ เมตตาเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาคุณค่าของความเป็นมนุษย์'ทุก ประการในโรงเรียนครูทุกคนต้องมี ความรักความเมตตาอยู่ในหัวใจ เมื่อครูเต็มไปด้วยความรัก ไม่ว่า

^{๓๙} อัจจง ชุมสาย ฌอชญา, อ่างในนาถนัตตา ชื่นแสงเนตร์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๔

ครูจะมีการสอนในรูปแบบใด ก็จะสามารถทำให้นักเรียนเรียนรู้ได้เป็นอย่างดี การศึกษาที่มีความรัก ความเมตตาเป็นรากฐาน สำคัญทั้งการเรียนการสอน โดยมีนักเรียนเป็นศูนย์กลาง ครูต้องมีความรู้สึก เอาใจใส่นักเรียนทั้งในและนอกห้องเรียน ยอมรับความแตกต่างของนักเรียนแต่ละคนว่าต่างมีความสำคัญเหมือนกัน ครู ต้องเป็นผู้ให้ความสนใจรับฟังความคิดเห็นของนักเรียน ครูต้องมีความจริงใจกับนักเรียนเพื่อให้ นักเรียนเกิดการเรียนรู้อย่างแท้จริง การเรียนรู้ที่แท้จริงจะเกิดขึ้นเมื่อครูอยู่ในฐานะผู้เอื้อให้เกิด กระบวนการเรียนรู้ โดยการประพุดตินเป็นแบบอย่าง จะต้องมีความรักความเมตตา ต้องสามารถ สร้างบรรยากาศการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นและต้องเรียนรู้วิธีการที่จะกระตุ้นให้นักเรียน นำคุณค่าของ ความเป็นมนุษย์ออกมาจากภายในโดยดีการใช้การฝึกสมาธิเป็นเครื่องมือ

Loraine Burrows กล่าวว่า นักเรียนในแต่ละชั้นเรียนจะได้รับการเรียนการสอน จากครูในเรื่องของอารมณ์ความรู้สึกมาเป็นอันดับแรกก่อนเรื่องของความเป็นวิชาการ ด้วย วิธีการสอนของครูที่ใช้ความรักความเมตตาอย่างแท้จริง จะสร้างความรู้สึกที่ดี ความอบอุ่น ให้ นักเรียนเกิดความต้องการที่จะเรียนรู้ในเรื่องทางวิชาการต่าง ๆ ที่ครูต้องการจะสอนได้ ในส่วนของ บรรยากาศการเรียนการสอนในทุกชั้นเรียนก็ต้องเป็นบรรยากาศของการเรียนที่เต็มไปด้วยความรัก ความเมตตา ไม่ใช่การฝึกใจ บังคับ การว่ากล่าวตักเตือนของครูอยู่ ตลอดเวลาที่สอน ความสัมพันธ์ ของครูกับนักเรียนควรเป็นไปในรูปแบบของมนุษย์ที่มีจิตใจเหมือน ๆ กัน ควรเป็นความสัมพันธ์ที่ เต็มไปด้วยความรัก ความจริงใจ บรรยากาศการเรียนแบบนี้จะส่งผลให้นักเรียนมีทัศนคติที่ดีต่อ การเรียน อยากรู้อะไรที่จะเรียน ไม่ปฏิเสธการเรียนรู้ที่ตนเองต้องมีหน้าที่เรียนรู้อยู่ทุก ๆ วัน^{๔๐}

ทั้งนี้การได้รับการสั่งสอนอย่างถูกต้องในแต่ละวัยของนักเรียน นักเรียนก็จะค่อย ๆ ซึมซับความรู้สึกและคุณลักษณะที่ดีงามต่าง ๆ เข้าไปในตัวเอง ความรักความเมตตาจะก่อ ตัวขึ้นในการเรียนการสอนที่มีบรรยากาศของความรัก ความห่วงใย ความอบอุ่น เมื่อนักเรียนรับรู้ ถึงความรู้สึกเหล่านั้นได้ เขาก็จะได้รับความกล้าหาญ ความเข้มแข็ง มีความตั้งใจอันแน่วแน่ที่เกิด จาก การสั่งสอนที่ให้นักเรียนมีวินัยในตัวเอง เมื่อนักเรียนต้องออกไปดำเนินชีวิตในสังคมภายนอก โรงเรียนแล้ว นักเรียนจะมีความเชื่อมั่นและพร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิต และมีความรับผิดชอบต่อสังคมภายนอกได้ดี

๓.ปัญญาศึกษา .

สัตยะ(ความจริง) เมื่อนักเรียนถูกพัฒนาความประพฤติชอบและความสงบแล้ว จิตใจ ก็จะได้รับ การยกระดับสูงขึ้นเรื่อย ๆ ไปสู่ระดับจิตเหนือสำนึก เมื่อนั้นนักเรียนก็จะเกิดปัญญา และสามารถ ตระหนักถึงความจริงว่ามนุษย์นั้นเป็นหนึ่งเดียวกับ'ทุกสิ่ง จิตเหนือสำนึกจะเป็นครูและตัว ชี้นำแนวทางที่ดีให้กับนักเรียน นักเรียนสามารถใช้ปัญญาหยั่งรู้อันได้จากจิตสำนึกที่สูงกว่ามาใช้ แก้ปัญหาและเกิด ปัญญาหยั่งรู้อย่างจะช่วยให้นักเรียนได้ค้นพบสิ่งใหม่ ๆ ในทุก ๆ ศาสตร์วิชา ความรู้ และทำให้นักเรียนประสบความสำเร็จใน*ทุก ๆ สิ่งที่ต้องการกระทำ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการ พัฒนา นักเรียนในด้านสติปัญญาประกอบธรรมชาติของมนุษย์มักมีความอยากรู้อยากเห็น อยากรู้เกี่ยวกับสิ่งรอบตัว มี ความอยากรู้ที่จะค้นพบความจริงและมนุษย์มักเริ่มต้นการค้นหาของตนเองด้วยการออกไป

^{๔๐}Loraine Burrows, .Education in Human Values.! Bangkok : Institute of Satyasai Education, 1988), p. 102.

ข้างนอก เพื่อเพิ่มพูนความรู้ของตนเอง แต่มักลืมที่ค้นหาความจริงภายในตัวเองคือปัญญา และหนทางที่จะพัฒนาปัญญาของนักเรียนคือการมุ่งพัฒนาจิตสำนึกของนักเรียนให้สูงขึ้น เพื่อให้นักเรียนได้ พัฒนาสติปัญญาจนนำไปใช้ประโยชน์ในการศึกษาและการดำเนินชีวิต

การจัดการเรียนการสอนที่มีอิสระให้กับนักเรียนอย่างเต็มที่ เกิดจากความเชื่อมั่นว่าการปลูกจิตสำนึกของคุณค่าความเป็นมนุษย์ให้กับนักเรียนอยู่ ตลอดเวลาจะส่งผลให้นักเรียนสามารถ แยกแยะข้อมูลที่ดีและข้อมูลที่ไม่เป็นประโยชน์กับตนเองได้ เช่น เรื่องการเรียนรู้ผ่านสื่อการสอนทางเทคโนโลยีอย่างการหาข้อมูลทางระบบอินเทอร์เน็ต ที่ครู จะให้นักเรียนได้เรียนรู้บ้างในบางเวลา โรงเรียน ไส้ก็เชื่อมั่นว่า นักเรียนในโรงเรียนจะสามารถ แยกแยะข้อมูลที่ควรปฏิเสธ หรือยอมรับได้ ตามความเหมาะสมที่นักเรียนมีข้อมูลอยู่ในตัวเอง จึง สามารถรับทราบข้อมูลเหล่านั้นได้อย่างถูกต้องด้วยจิตสำนึกของตนเอง

การเรียนการสอนของโรงเรียนก็จะเหมือนกับโรงเรียน อื่นทั่วไป บางครั้งก็ นำเอาวิชามาบูรณาการให้เป็นเรื่องเดียวกัน แทนที่จะแยกการเรียนการสอนรายวิชาคณิตศาสตร์ แยกการเรียนการสอนรายวิชาสังคมศาสตร์ แยกการเรียนการสอนรายวิชาภาษาอังกฤษ ทาง โรงเรียนก็จะมี การสอนที่ทำให้ให้นักเรียนได้เข้าใจว่าความเป็นจริงในชีวิตจริงนั้น มนุษย์ต้องอาศัยกัน อย่างพร้อมกัน สรรพสิ่งทั้งหลายต่างต้องพึ่งพากัน เราเป็นส่วนหนึ่งเดียวกันของทุกสิ่ง การเรียนก็ เช่นกัน ไม่ควรแยก การเรียนรู้ไปคนละเรื่องคนละวิชา ซึ่งจะทำให้นักเรียนเห็นความจริงว่าวิชา เหล่านี้สามารถนำไปใช้ใน ชีวิตจริงได้ ในขณะที่เดียวกันโรงเรียนสัตยาไส้ก็เชื่อว่า การที่จะให้เกิด ผลดีในการเรียนรู้ คือ การสร้าง สังคมรอบตัวนักเรียนให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ การส่งนักเรียน ออกไปเรียนรู้ตามสังคมนอกข้างของ โรงเรียน ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น แพทย์แผนโบราณ แพทย์ แผนไทย การเรียนรู้เรื่องสมุนไพร การ ปลูกข้าวทำนาซึ่งทางโรงเรียนจะมีแปลงข้าวของโรงเรียนที่ นักเรียนมีส่วนร่วมในการปลูกตั้งแต่ เริ่มแรก จนกระทั่งการเก็บเกี่ยวที่สามารถนำข้าวที่ปลูกนั้นมา ใช้บริโภคกันในโรงเรียน เป็นการ ปลูกฝังการเรียนรู้ที่จะรู้จักพึ่งพาตนเองได้ การอยู่ได้ด้วยตนเอง ตามระบบเศรษฐกิจพอเพียง รวมถึง การได้รับความช่วยเหลือจากผู้ปกครองนักเรียนมาสอนทำสบู่ แชมพู น้ำยาเอนกประสงค์ และ น้ำยาล้างจานที่โรงเรียนร่วมกันทำขึ้นมาใช้กันเองในโรงเรียน โดยการส่งเสริมให้นักเรียนได้เรียนรู้ อาชีพการได้รับความรู้นอกบทเรียน การเรียนรู้โลกภายนอกในการดำรงชีวิตควบคู่ไปกับการเรียนใน ห้องเรียน

๒.๔ บทสรุป

การมีส่วนร่วมของครูในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเป็นกระบวนการของการพัฒนาอย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งมี ๓ ด้านคือ ด้านศีลเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมในทางความประพฤติให้ดี ด้านสมาธิเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมจิตใจเพื่อให้เกิดคุณธรรม และด้านปัญญาเป็นข้อปฏิบัติสำหรับฝึกอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งอย่างสูง การรู้ชัดตามความเป็นจริง สามารถทำสิ่งใหม่ ๆ ได้โดยอาศัยองค์ความรู้เดิมเพียงเล็กน้อย ก็สามารถพัฒนาเป็นองค์ความรู้ใหม่ ๆ ได้

ความหมายของไตรสิกขาเป็นการเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนเอง เริ่มจากการรักษาศีล เพื่อขัดเกลาพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของตนเองให้บริสุทธิ์ รวมถึงการฝึกหัดการอยู่ร่วมกันของเพื่อนร่วมงานให้มีความเกื้อกูลต่อกัน และกระบวนการที่สำคัญในการศึกษาต้องพัฒนาตนเองให้บริบูรณ์ด้วยศีล และจิตเพื่อให้บริบูรณ์ด้วยสมาธิ และปัญญาเพื่อให้บริบูรณ์ด้วยปัญญา เพื่อพัฒนามนุษย์ให้ดำเนินชีวิตดีงามและถูกต้อง ทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็นไปในทางที่ถูกต้อง เพื่อพัฒนาตนเอง และสังคมไปสู่จุดหมายสูงสุด

ความสำคัญของไตรสิกขาเป็นหลักคำสอนทางพุทธศาสนา ที่พุทธศาสนิกทุกคนควรนำมาปฏิบัติ เพื่อพัฒนาตนเองให้มีชีวิตที่ดีงาม เพื่อจัดปรับเตรียมสภาพชีวิตสังคม และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งลักษณะแห่งความสัมพันธ์ต่างๆ ให้อยู่ในภาวะที่เหมาะสมและพร้อมที่จะเป็นอยู่เพื่อปฏิบัติกิจและดำเนินการต่าง ๆ เพื่อความก้าวหน้าไปอย่างได้ผลดีที่สุด สู่จุดหมายของชีวิต ของบุคคล องค์กร ชุมชน ตลอดจนสังคมและประเทศชาติต่อไป

พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่อาศัยไตรสิกขา เป็นการพัฒนาคนตามหลักที่กล่าวมานี้เป็นทั้งการพัฒนาคน โดยเน้นการสร้างเสริมคุณภาพของคนที่จะเป็นส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของยุคสมัย และเป็นการพัฒนาคนที่สอดคล้องกับจุดหมายระยะยาวแห่งความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วย ไม่ใช่เป็นเพียงการพัฒนาคนเพื่อมาสนองความต้องการด้านทรัพยากรคนเฉพาะกาล เฉพาะกรณี แต่พัฒนาเพื่อประโยชน์แก่ตัวของเขาเอง

หลักปรัชญาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักไตรสิกขา มีสามประการ ประการแรก (ศีล) มนุษย์พัฒนาปรับปรุงให้มีภพภูมิที่ดีขึ้นได้ ประการที่สอง (สมาธิ) ต้องชี้ให้มนุษย์เห็นและตระหนักถึงปัญหาของชีวิตทางใจ ประการที่สาม (ปัญญา) คือการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงบริบทของการพัฒนาไม่ว่าจะเป็นในระดับองค์การ หรือระดับไหนก็ตาม เพราะทรัพยากรมนุษย์มีชีวิตและจิตใจ จึงต้องคำนึงถึงทุกสาเหตุ

กระบวนการพัฒนานั้นจะเริ่มต้นที่ปัจจัยสัมมาทิฐิซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนา ส่วนปรโตโลภะที่ดี (การอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยและการมีกัลยาณมิตร) และโยนิโสมนสิการ (การรู้จักคิด คิดเป็น) นั้นเป็นเครื่องเสริมให้เกิดสัมมาทิฐิ เมื่อเกิดสัมมาทิฐิคือความเห็นที่ถูกต้องแล้ว จะพัฒนาไปสู่กระบวนการของการศึกษาซึ่งก็คือไตรสิกขา ประกอบด้วย อธิศีล อธิจิต และอธิปัญญา กระบวนการศึกษาหรือไตรสิกขานี้จะบรรลุเป้าหมายได้ด้วยมรรค ๘ คือการดำเนินชีวิตอันประเสริฐทั้งอธิศีล อธิจิตและอธิปัญญา จะนำไปสู่จุดหมายชีวิตทั้งสามระดับคือประโยชน์เฉพาะหน้า (ปัจจุบัน) ประโยชน์ในระยะปานกลาง และประโยชน์สูงสุดที่มนุษย์จะพึงพัฒนาไปได้

การพัฒนาพฤติกรรมในไตรสิกขา พฤติกรรมที่แสดงออกมาในแต่ละอย่างนั้น เกิดขึ้นได้ เพราะได้รับการอบรมสั่งสอนกันมานาน ถ้าเป็นสิ่งที่ดีก็ถือว่าถูกต้อง แต่ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่ดี ก็ต้องอาศัยหลักไตรสิกขาในขั้นศีล ช่วยในการฝึก ให้มีพฤติกรรมที่ดีงาม มีมารยาทเรียบร้อย เมื่อมีพฤติกรรม ที่ถูกต้องแล้ว ค่อยอบรมต่อไปในขั้นสมาธิ (จิตใจ) ให้เกิดความพอใจในการปฏิบัติในเรื่องที่ถูกต้อง นั้น มีความเชื่อมั่นในการปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องนั้น ต่อจากนั้นก็อบรมต่อไปในเรื่องปัญญา ให้รู้เหตุผลที่ แท้จริงของการปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องนั้น ๆ

ระบบพัฒนาแบบไตรสิกขา เป็นระบบพัฒนาที่ครบวงจร สู่ถึงความสัมพันธ์ทั้ง ๓ อย่าง คือทางกายซึ่งเป็นความประพฤติ ทางจิตใจซึ่งเป็นความคิดเห็นหรือทัศนคติเกี่ยวกับสิ่งที่ปฏิบัติ และ ทางปัญญาซึ่งเป็นความรอบรู้ในสิ่งที่ปฏิบัตินั้น เมื่อพัฒนาถึงขั้นใดขั้นหนึ่งแล้ว อีกสองขั้นก็จะค่อย ประกอบหน้าและหลังอยู่ตลอดเวลา เพราะมีความสัมพันธ์กันแบบลูกโซ่ สามารถดึงกันไปได้อย่างไม่ มีที่สิ้นสุด และเมื่อพัฒนาครบทุกขั้นแล้ว ก็จะมีประสิทธิภาพสามเท่า เพราะเหมือนเป็นการพัฒนา สามครั้ง ผู้บริหารจึงควรเลือกพัฒนาให้ถูกต้องว่าจะพัฒนาขั้นใดก่อนตามปัจจัยที่อยู่รอบด้าน

แนวความคิดการจัดกระบวนกรเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขามีความสำคัญ คือการเตรียมการ ด้านบุคลากร แผนงาน ทรัพยากร เน้นการสร้างศรัทธาและฉันทะในการพัฒนา การจัดสภาพและ องค์กรประกอบ ส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงามด้านปัญญาคุณธรรม ในการพัฒนาผู้เรียนการ ดำเนินการพัฒนาผู้เรียนและบุคลากรตามหลักไตรสิกขา ด้านต่างๆ คือการดูแลสนับสนุน ความเป็น กัลยาณมิตรต่อกันทำให้การพัฒนานักเรียนมีประสิทธิภาพ ด้วยอิทธิบาท ๔ และอุปปัญญาธรรม คือ ความไม่ สันโดษในกุศลธรรม และความไม่ย่อท้อต่อความพากเพียร ขั้นสุดท้ายของกระบวนการ บริหารซึ่งเป็นพื้นฐานสู่การพัฒนา คือ การประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงาน ลักษณะของ ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนซึ่งมีลักษณะของการร่วมมือของ สถานศึกษา บ้าน วัด และ สถาบันต่างๆ ในชุมชน ด้วยศรัทธาและฉันทะ เพื่อพัฒนานักเรียนและสังคมตามหลัก ไตรสิกขาเพื่อ ประโยชน์สุขร่วมกัน

แนวการพัฒนาโรงเรียนวิถีพุทธแต่ละแห่งจะมีความ แตกต่างกันได้ ตามลักษณะเฉพาะ ของแต่ละสถานศึกษา จะเกิดขึ้นได้จากความพยายามในการพัฒนานักเรียนทั้งศีล สมาธิ ปัญญา ควบคู่กันไปอย่างบูรณาการ บนวิถีการดำเนินชีวิตธรรมดาที่ส่งเสริมการพัฒนา คือ ดำเนินชีวิตได้ จัดการในลักษณะที่จะก่อประโยชน์ต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และเป็นมิตรกับ สิ่งแวดล้อมให้มากที่สุด คือ การจัดการโรงเรียนวิถีพุทธ ประกอบด้วย (๑) การเตรียมการ (๒) สภาพและองค์ประกอบที่สำคัญที่ จำเป็นต้องจัดส่งเสริมให้เกิดวิถีพุทธ (๓) พัฒนาตามระบบไตรสิกขา (๔) การดูแลสนับสนุนใกล้ชิด Z (๕) การปรับปรุงและพัฒนาอย่าง (๖) การประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงานขั้นตอนผลการ ดำเนินงานในช่วงเวลาหนึ่งๆ อาจเป็น ๑ ปีหรือ ๓ ปี การจัดวิถีพุทธสู่วิถีการเรียนรู้มีหลักธรรมสำคัญสู่ การจัดการเรียนรู้คือ (๑) ปรัตถุสัจ (ตามหลักกัลยาณมิตร) (๒) โยนิโสเมสิกการ (๓) ไตรสิกขา (๔) ปัญญาคุณธรรมซึ่งมีองค์ประกอบในการจัดการเรียนรู้ (๑) บูรณาการพุทธธรรม สู่การจัดการเรียนรู้ และการปฏิบัติจริงที่สอดคล้อง กับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตอย่างต่อเนื่อง (๒) จัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นใน ทุกสถานการณ์ทุกสถานที่ ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม (๓) ประสานความร่วมมือ วัด/คณะสงฆ์ และ ชุมชน ในการจัดการเรียนรู้

แนวการจัดการเรียนรู้โรงเรียนวิถีพุทธประกอบด้วย (๑) หลักสูตรสถานศึกษา (๒) ครู (๓) กระบวนการเรียนรู้ ในการจัดกิจกรรมของโรงเรียนวิถีพุทธไว้เป็นแนวทาง ๔ ลักษณะ คือ (๑) กิจกรรมเสริมเนื้อหาสาระตามหลักสูตร (๒). กิจกรรมประจำวัน/ประจำสัปดาห์ เช่น กิจกรรมหน้าเสาธง กิจกรรมน้องใหม่ กิจกรรมก่อนเลิกเรียน กิจกรรมประจำสัปดาห์กิจกรรมเนื่องในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

การพัฒนาบุคลากรและคุณลักษณะบุคลากรโรงเรียนวิถีพุทธผู้บริหารสถานศึกษา ครู และบุคลากรมีความสำคัญต่อการพัฒนานักเรียนในระบบ ไตรสิกขา ทั้งในฐานะเป็นผู้อบรมสั่งสอน ผู้จัดการเรียนรู้ และการเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติ ตนบุคลากรทุกคนพัฒนาตามหลักไตรสิกขา มีคุณลักษณะเป็นผู้มีความรู้พุทธธรรมเป็นอย่างดี ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ สามารถจัดการเรียนรู้ตามวิถีพุทธ และเป็นกัลยาณมิตร มีลักษณะของการเป็นผู้ ที่ "สอนให้รู้ ทำให้ดู อยู่ให้เห็น" พร้อมจะช่วยให้ นักเรียนพัฒนาได้เป็นอย่างดี โรงเรียนวิถีพุทธเพียรพัฒนาดนมีผลการพัฒนานักเรียนเป็นที่ยอมรับ และศรัทธาของ ชุมชนเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสถานศึกษา จัดระดมสรรพกำลัง ลักษณะต่างๆ ในการพัฒนางานทุกด้านของสถานศึกษา ระหว่างสถานศึกษา บ้าน วัด ชุมชน ดำเนินกิจกรรมร่วมกัน

ตัวชี้วัดการดำเนินงานการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาประกอบด้วย ๔ ด้านใหญ่ คือ ด้านปัจจัยนำเข้าด้านกระบวนการ ด้านผลผลิต และด้านผลกระทบ เพื่อเป็นเครื่องมือในการ ทบทวน และพัฒนาตนเองได้อย่างมีทิศทางที่ชัดเจนมากขึ้น และผู้เกี่ยวข้องทุกระดับสามารถ นำไปใช้เป็น เครื่องมือในการนิเทศติดตาม หรือประเมินผลการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาได้ ในระดับสากล เพื่อให้เป็นมาตรฐานกลางสำหรับการจัดการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขา

การเรียนการสอนที่บูรณาการไตรสิกขามีการเรียนการสอนที่มีเป้าหมายเพื่อพัฒนา นักเรียนให้เป็นมนุษย์ที่ สมบูรณ์ทั้งด้านร่างกาย ด้านอารมณ์ ด้านสังคม ด้านสติปัญญา และด้านจิต วิญญาณ จุดมุ่งหมายของการศึกษาในโรงเรียน คือ การพัฒนาอุปนิสัยที่ดีงามในตัว นักเรียนให้ สมบูรณ์ อุปนิสัยที่ดีงามก็คือคุณค่าของความเป็นมนุษย์ทั้ง ๕ ประการซึ่งเกี่ยวข้องกับ การพัฒนาใน ทุก ๆ ด้านของมนุษย์ ดังนั้นเมื่อมีความต้องการมนุษย์ผู้มีความสมบูรณ์มีศักยภาพ อย่างเต็มที่ วิธีการ จัดการศึกษาของโรงเรียนจะต้องพัฒนาคุณค่าความเป็นมนุษย์ทั้ง ๕ ประการบูรณาการไตรสิกขาตาม องค์ประกอบด้วย ๑. ศีลสิกขา มีธรรมะ (ความประพฤติชอบ) และอหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) ๒. จิตตสิกขา มีสันติ (ความสงบสุข) และเปรมมา (ความรักความเมตตา) และ ๓. ปัญญาสิกขา มีสัจยะ (ความจริง)